

TARAMDAN SA LANTIPULONG KINARAY-A

JOSE EDISON C. TONDARES, *Editor*

Mga Manalawsaw

ALEX C. DELOS SANTOS

NORA T. MILLARES

ANA LINDA O. SANTOS

NELDA S. SUMACULUB

JOSE EDISON C. TONDARES

LUCENA C. TONDARES

PONCIANA B. VEGAFRIA

MA. ROGELIA C. VILLAVERT

Laragway-talukap ni Jose Edison C. Tondares

“Pagtabok”

Kinaandan nga ralantawun sa Antique ang pagtabok sa mga suba nga may mga guba nga tulay. Ang mga paras-anun, bisan ano pa man dapat makalab-ot sa nagakinahanglan. Ang Taramdan sa Lantipulong Kinaray-a, bilang igkaaram kang atun henerasyon, paras-anun nga dapat makalab-ot sa mga kabataan nga nagasunod kanatun, kag amo man sa anda pa mangin kabataan. Dya, bisan ano pa man ang mga panghangkat, bisan pa ang mga tulay utod kag indi makadupa sa mga pangpang kang pagpalangga sa atun pagka-Karay-a kag sa pagdihon kang panahon.

Laragway: *Buul sa Suba kang Cangaranan patabuk sa Brgy. Tigmamale, Valderrama, Antique. Buul ni Jose Edison C. Tondares*

Huwadtarung © 2015 kang St. Anthony's College

Ginadilian ang paghuwad ukon pagparaku kang dyang binalhag, sa kabilogan ukon bahin, sa ano man nga lawas, ukon pamaagi elektronika ukon mekanikal, ukon taraguan kag haraw-asan kang impormasyon, nga wara it pahanugot kang tagbalhag, ang St. Anthony's College.

TARAMDAN SA LANTIPULONG KINARAY-A

ISBN 978-621-95295-3-2

Editor: Jose Edison Calibjo Tondares

Manalawsaw: Alex Clemente delos Santos
Nora Train Millares
Ana Linda Omagap Santos
Nelda Suriaga Sumaculub
Jose Edison Calibjo Tondares
Lucena Calibjo Tondares
Ponciana Blanco Vegafria
Ma. Rogelia Calibjo Villavert

Disenyo-talukap ni Jose Edison C. Tondares
Pagdapat ni Teresa Connie G. Atilano
Gin-imprenta sa Iloilo kang Panorama Printing, Inc.
Binalhag kang St. Anthony's College, 2015

SALAMAT

Ginatamud kang mga manalawsaw kag tagbalhag ang pagsakdag kang mga masunod sa dyang proyekto:

Rev. Fr. Edione R. Febrero, Presidente kang St. Anthony's College sa ana nga pagsarig sa ikasarang kang mga manalawsaw nga mabug-os ang dya nga taramdan;

Armie Ann Sapalo, sa anang paghuray kang anang mga naman-an kag natuipan nga mga bulakbulak kang sugidanun; kag amo man kay **Reynante Roncal**, nga ang madinuagun nga pulong hurunsan kang mga idyoma;

Romy Fabila, Ulysses Cortez, Leoben Mark Balgos, Joy Daypuyart, Anthony Mondragon, John Paul Balanza, Giovanni Paolo Donguines, Maica Claire Dolatre, Prabhat Ranjan Ubas, kag Teresa Connie G. Atilano para sa andang bulig teknikal, administratibo kag klerikal;

Sangguniang Panlalawigan kang Antique ilabi run gid kanday **Hon. Joseph Eugene Alojipan, Hon. Dante Beriong, Hon. Errol Santillan** kag **Hon. Victor Condez** para sa andang pagsakdag sa pagbuhat kag paggamit kang dyang taramdan;

Rev. Fr. Alfonso A. Alojipan, Jr. sa anang bulig sa pagpang-alap kang mga dumaan nga taramdan sa Binisaya;

Dr. Leoncio P. Deriada, mabaskug nga tagsakdag kang kontemporaryo nga panulatan sa Kinaray-a, para sa anang pagtib-ong kag pagtulod kang pagsulat kag panalawsaw sa Kinaray-a; kag

Sa tanan nga mga nagasulat kag nagapanalawsaw sa Kinaray-a, para sa mga pagsuay bahin sa atun pulong, tungud ang dyang mga pagsuay nangin hurugutan kang kaaram.

***para kanatun nga mga Karay-a:
sa atun mga pagpas-an
kag pagtabok***

TARAMDAN KANG DINALAN

Panulong.....	8
Pangaman.....	16
Katigbatohan Kinaray-a.....	17
Pagpanigbato sa Kinaray-a.....	20
Pagkunla sa Kinaray-a.....	21
Mga Dagmit.....	21
Ang Pagbalay kang mga Tinaga sa Kinaray-a.....	22
Ang mga Bahin kang Pamulongan.....	28
Ang Pangngaran.....	29
Ang Pagbalhin kang mga Pangngaran sa Pamangkot.....	33
Ang Pangsal-i.....	35
Pangsal-i Panudlo.....	40
Labaw Pangsal-i.....	43
Ang Pangsari.....	45
Pangsari Demonstratibo.....	49
Ang Artikulo “ka”.....	50
Ang Panghulag.....	52
Ang Pagbalay kang Panghulag suno sa Kasulhayan.....	54
Ang Pagbalay kang Panghulag suno sa Karakuun kang Tuhoy.....	56
Binug-os nga Igpanahon.....	59
Igpanahon nga Yano Panige.....	60
Mga Pingás nga Panghulag.....	62
Ang Panul-id.....	64
Panul-id Pangsingkal.....	66
Panul-id “kang”.....	68
Ang Pangsugpon.....	70
Ang mga Buruhatun kang Panaytay kag Pang-ilub.....	72
Ang Panghamtang.....	75
It, ti.....	77
Ang Pang-abaw.....	79
Ang Pahayag.....	80
Mga Sahi kang Pahayag suno sa Pagbalay.....	83
Mga Sahi kang Pahayag suno sa Pag-areglar.....	84
Ang Ugali kang Pahayag.....	86
Idyoma.....	87
Panigbaylo kang Pamulongan.....	92
Ang mga Panduyu.....	98
Ang mga Manalawsaw.....	104

PANULONG

May kapin sa 172¹ kang kapulungan sa Pilipinas. Ang Kinaray-a isara lamang sa 10 nga nagaluntad sa Kabisay-an Nakatungdan. Ang iban amo ang Hiligaynon, Akeanon, Ati, Cuyunin, Sulodnon, Caluyanun, Malaynon, Onhan kag Ragatnon². Sa pagpuyo kang mga Muslim nga mga negosyante kag mga mangingisda sa Panay, ang Maranao nagdugang sa 10 ka kapulungan sa lugar.

Ang Kinaray-a sang ka pulong Austronesian sa sanga kang *Malayo-Polynesian – Western Malayo-Polynesian – Meso Philippine – Central Philippine – Bisayan – West*³. Suno kay William Henry Scott, sang ka eksperto sa panalawsaw, ang pulong Austronesian nagsugod luntad sa Pilipinas mga 7,000 ka tuig ang nagligad kag nangibabaw sa mga duna nga pulong sa doog kang amo ria nga panahon⁴. Kon basehan ang *language family tree* nga ginpasad ni Charles Walton⁵, matabid nga ang Kinaray-a kontemporaryo nga nagturuhaw kang Akeanon kag Hiligaynon kag gurang-gurang lang sa Waray, Bikolano kag Masbatenhun. Suno pa kay Walton, ang mga pulong sa Kabisay-an Nakatungdan, may 60% nga kaanggid sa andang ginahalinan nga naalimunaw nga pulong. Si Leoncio P. Deriada, sang ka propesor sa Unibersidad kang Pilipinas nagkuon nga ang Kinaray-a, inang-inang kang Akeanon kag Hiligaynon⁶.

Raku ang mga haumhaum sa pagkasibo kang terminolohiya nga “Kinaray-a” bilang ngaran kang pulong. Kon si Resurreccion Moralez Maza pa, dya, Kinaharay-a⁷; kay Santiago Alv. Mulato tana, Hiniraya⁸; sa mga Intsik kang daan nga Parian sa Molo, Halaya⁹; kag

¹Languages of the Philippines. <http://en.wikipedia.org>

²Visayan Languages. <http://en.wikipedia.org>

³Language Family Trees. Ethnologue: Languages of the World. 14th Edition. 2004

⁴William Henry Scott. A Philippine Language Tree. Prehispanic Source Materials for the Study of Philippine History. New Day Publishers. Quezon City. 1984. P. 52

⁵William Henry Scott. A Philippine Language Tree. Prehispanic Source Materials for the Study of Philippine History. New Day Publishers. Quezon City. 1984. P. 52

⁶Leoncio P. Deriada, ed. Introduction. Ani 19. Cultural Center of the Philippines. Manila. 1991. P. 10

⁷R. Morales Maza. Kinaharay-a and Hiligaynon. The Augustinians in Panay. University of San Agustin, Iloilo City. 1987. P. 166

⁸Santiago Alv. Mulato. Hiniraya: Kagamutgamutan kang Hiligaynon. Ani 19. Cultural Center of the Philippines. Manila. 1991. P. 25

⁹R. Morales Maza. Kinaharay-a and Hiligaynon. The Augustinians in Panay. University of San Agustin, Iloilo City. 1987. P. 166

kay Alonso de Mentrída, ang pinakamal-am sa mga tawo nga dya, Haraia¹⁰. Para sa mga tinutuyo kang dyang taramdam, ang mga manunulat ka dya naghisugtanay nga aypun ang kontemporaryo nga tawag sa pulong, ang Kinaray-a. Ang dya nga terminolohiya, mas sibo sa tawag kang manoghambal ka dya sa andang kaugalingun, ang Karay-a. Ang gamit kang tungabid nga *in* sa Kinaray-a, nagapakita nga ang pulong ana kang Karay-a, tulad sa kon ang isara maghambal, *Tinagalog* ukon *Cinebuano*.

Sa makabag-ong panahon, makit-an ang lapnag nga gamit kang Kinaray-a sa mga doog kang **Antique** (bilog nga probinsya); **Iloilo** (San Enrique, Santa Barbara, San Joaquin, Bingawan, Calinog, Lambunao, Passi City, Badiangan, Janiuay, Cabatuan, Maasin, Pototan, Tubungan, Tigbauan, Igaras, Guimbal, Miag-ao, Dingle), **Capiz** (Tapaz, Jamindan, Dumarao, Dumalag); **Aklan** (Nabas, Buruanga, Malay, Libacao, Madalag, Ibajay); **Palawan** (Taytay, Narra, Cagayancillo); **Mindoro Oriental** (Bulalacao)¹¹; **General Santos, Cotabato** (Arakan, Mlang, Matalam, Midsayap, Tulunan)¹², **South Cotabato** (Sto. Niño), **Bukidnon, Sultan Kudarat** (Lebak)¹³ kag **Romblon**.

May mga doog man kon sa diin nagapabilin ang impluwensya kang Kinaray-a tulad kang **Mindoro Oriental** (Pimalayan, Gloria, Bansud, Bongabong, Roxas, Mansalay) kag **Mindoro Occidental** (Sablayan, Calintaan, San Jose City, Magsaysay)¹⁴.

(Wara ti pamatood kang nakasulat nga antigong Kinaray-a. Sa mga asoy ni Antonio Pigafetta, sang ka *expeditionary ethnographer* nga nag-imaw kay Magalhaes sa Visayas katong 1521, wara ti pagsambit bahin sa pagsulat ukon tinta sa anang listahan kang mga tinagang Binisaya. Si Miguel de Loarca, sang ka encomendero sa Panay nagsulat man katong 1582 nga ang mga Bisaya, wara ti sistema kang pagsulat. Sa panahon kang dyang mga manunulat, ang mga pumuluyo kang Panay, ginakabig nga mga Bisaya pareho bisan pa ang andang pulong magkalainlain. Ang dyang pagkabig kultural sa gihapon ginagamit sa pagtumud sa pumuluyo kang Visayas Geographical Division imaw sa mga

¹⁰R. Morales Maza. Alonso de Mentrída, O.S.A. The Augustinians in Panay. University of San Agustin, Iloilo City. 1987. P. 168

¹¹http://en.wikipedia.org/wiki/Karay-a_people

¹²<http://www.pagadian.org/bisaya.htm>

¹³http://en.wikipedia.org/wiki/Lebak,_Sultan_Kudarat (18 Febrero 2014)

¹⁴http://en.wikipedia.org/wiki/Karay-a_people

nagaCinebuano sa Mindanao.

(Suno sa Heswita nga si Pedro Chirino, ang systema kang pagsulat Binisaya nagsugod lamang kang mga 1582, nga nagakahulugan nga sa panahon kang asoy ni Loarca, ang dyang sistema, indi pa lapnag. Ang dya nga painu-ino ginasakdag man kang mga asoy sa 1567 ni Miguel de Legazpi nga nagapaangid kang pagsulat Binisaya sa ana kang mga Malay. Sa gamit nga Malay, ginatumud ni Legazpi ang mga Muslim nga mga negosyante halin sa Borneo kag Luzon. Suno kay Francisco Colin kang 1663 kag Francisco Alcina kang 1668, ang pagsulat Binisaya gin-irug sa sistema nga ginagamit kang mga Tagalog)¹⁵

Tungud sa pagkalamharun kang pagsulat Binisaya nga nadangtan kang mga una nga ginatos kang pagpanakup kang mga Kastila kag tungud man sa kondisyon pang-ekonomiya sa kato nga mga panahon, ang pagpaugwad kang pagtuon kang Kinaray-a bilang pulong sa pagtudlo, pilosopiya, arte kag siyensya naulang kang pira ka gatos ka tuig. Kang mag-abot ang mga Kastila sa Pilipinas, ang mga lingua franca kang komersyo amo ang Binisaya (Cebuano) kag Malay. Ang pagsulat, nga halin sa Malay, bilang pamaagi kang pakipagpulong bag-o pa lang nagsulud sa kabuhi kang mga tumanduk.¹⁶

Ang dyang sistema kang pagsulat kang mga Pilipino madali nga naalimunaw sa pagpakilala kang alpabetong Latin. Pero ang mismong tumanduk nga kapulungan nagpabilin nga buhi. Sa dya nga bahin, ang pagpabilin nga buhi kang tumanduk nga pulong sarang mapabangud sa *maxim* kang polisiya misyonaryo kang Espanya nga ang mga binunyagan, dapat i-indoktrinahun sa andang tumanduk nga pulong¹⁷. Ugaring sa mga pagbalhag pangdoktrina, yadto lamang Tagalog kag Bikolano ang matutum nga gintun-an kang mga prayle. Gamay lang gid nga pagtamud ang gintugro sa mga pulong sa Bisayas kag dya halos limitado lamang sa bokabolaryo.

¹⁵R. Morales Maza. Kinaharay-a and Hiligaynon. The Augustinians in Panay. University of San Agustin, Iloilo City. 1987. P. 166

¹⁶Posible nga ang pagtuon kang mga Kastila, wara makatuip sa mga tumanduk pang pamaagi kang pagsulat, tulad kang ana kang mga Mangyan, nga sarang nga sa amo man nga mga panahon, naga-amat-amat man kadura. Posible man nga hungud nga ginlubung sa lipat kang ibang mga Espanyol ang mga pamaagi kang pagsulat nga andang makita para matawag nga mga bukun sibilisado ang andang mga naabtan nga tawo kag mapatarung ang andang pagsakup sa mga pulo.

¹⁷John Leddy Phelan. The Hispanization of the Philippines. University of Wisconsin. 1959. P. 51 R. Morales Maza. Alonso de Mentrída, O.S.A. The Augustinians in Panay. University of San Agustin, Iloilo City. 1987. P. 168

Sa Panay, sa panahon kang mga Español, ang gahum pangkarabuy-an ginapangalimahan kang mga Intsik sa mga parian. Ang ginapasulabi nga pulong, amo ang Hiligaynon, nga suno sa mga mainaramun, kinamatis nga Kinaray-a kang mga Intsik.

Sa panahon kang mga Amerikano nga nagbulus sa mga Español, ang mga Negrense namayagpag sa pagpangalamay sa andang mga daragkul nga mga *hacienda* kag amo man ang mga Intsik sa syudad kang Iloilo. Ang andang mga trabahador, mga Kinaray-a nga naghalin sa mga imol nga mga lugar sa Panay. Sa Kabisay-an Nakatungdan, nangin paratandaan kang mayad nga pangabuhi kag kalabawan sa komunidad ang paggamit kang Hiligaynon, and pulong kang mga manggadan.

Tungud sa amo nga kasaysayan, mahangpan kon andut napabay-an ang pagpaugwad kang Kinaray-a. Pero nagabag-o ang panahon. Ang animo rebolusyonaryo kang 1986 People Power nagpinit sa pagtamud sa Kinaray-a kag nagpabag-o kang perspektibo sa pagtuon kag pagpalapnag kang Kinaray-a.

Raku run ang nasulat parte sa liwan nga pagtuhaw kang panulatan sa Kinaray-a. Raku nga mga lamharun nga manunulat ang nagsakdag sa dyang tumanduk nga pulong, kag ang pagsakdag nga dya bukun lang kutub sa panulatan kundi naglab-ot man sa musika, malapnagun nga pagpaalinton, kag hirikuton pangkaugwadan.

Tama ka kulang ang dokumentasyon kang pagpamayagpag kang Kinaray-a sa mas praktikal nga bahin kang kinabuhi, tulad abi sa ekonomiya kag politika. Kon kauna ang pagbalhag kag pagtuon sa tumanduk nga pulong mapabangud sa relihiyon, sa ka dya, tam-an ka kulang ang pagtuon sa dyang aspeto. Pero sa sang ka tanda nga maninilag, hayag ang bag-o nga bugal sa paggamit kang Kinaray-a nga makit-an sa mga napat-in nga mga lantun, naimprenta nga mga materyales, mga kagamitan sa pagtudlo, mga hut-ong Kinaray-a sa lawa kag linya elektronika.

Ang dyang pagpamayagpag kang Kinaray-a nagdara kang mga bag-o nga panghangkat nga indi run dapat pagtalikdan. Una rugya ka dya ang pagbalay kang igparasandigan sa lantipulong kag ortograpiya kang Kinaray-a.

Kalabanan sa mga diskurso sa pagtuon sa Kinaray-a

nagasentro sa ortograpiya ilabi run gid sa pagpanigbato kang mga tinaga, labing partikular sa pagtiglawas kang mga palimug. Kon daad buhi ang antigo nga sistema kang pagsulat, wara ang problema nga dya. Ang tanda kunlaan kang antigo nga sistema, wara nagadistingir sa mga palimug nga “i” kag “e” ukon “o”, “u”, kag tunog schwa /ə/ nga abay sa mga palimug kang Kinaray-a. Tungud nga ginpasanto ang Kinaray-a sa alpabeto Latin, kag ang tumanduk nga pulong nag-ayup kang dugang nga bokabularyo halin sa ibang pulong, nangin madagta ang dyang problema sa palimug Kinaray-a.

Mga Taramdan sa Pagtuon sa Kinaray-a

Ang mga pinaka-importante nga taramdam sa ortograpiya Kinaray-a, nagapabilin nga amo ang 1935 Visayan-English Dictionary ni John Kaufmann; 1941 Bisayan-English Dictionary (wara nabalhag) ni Alton E. Bigelow kag ang 1971 English – Visayan Dictionary ni Rev. Hubert Jonkergouw, MHM . Ang dya nga mga diksyunaryo traditional nga nagadapun kang Kinaray-a kag Hiligaynon sa tawag nga Bisaya.

Darwa ka bilog ang diksyunaryo nga nakatoon sa Kinaray-a ang nahimo. Kang 2004 ginapasad ni Jose Edison Tondares ang Kinaray-a (wara mabalhag). Ang dya nga diksyunaryo nagapakita kang mga tinaga sa Kinaray-a nga ginligwat sa Ingles. Dya naga-abay man kang mga dugang nga mga impormasyon tulad kang mga ngaran kang mga lugar sa Antique, mga hagyon kag sukol, kag imbentaryo kang mga kasapatan sa Northwest Panay. Bato-batohon suno sa paghambal ang pagsurundan sa pagbato. Ginasakdag ni Tondares ang ortograpiya Kinaray-a nga mga 30 ka letra sa alpabeto nga ginirug sa Español. Lima ka palimug ang anang ginagamit: a, e, i, o, u. Ang tunog schwa ginarepresentar man kang letra nga u.

Ang sunod nga diksyunaryo amo ang 2011 Kinaray-a-English Dictionary ni Vicente C. Pangantihon. Ang dya nga diksyunaryo nagapakita kang mga tinaga sa Kinaray-a nga ginligwat sa Ingles. Suno kay Pangantihon may 15 ka consonants kag anum ka vowels ang Kinaray-a nga naga-abay sa vowel, “ə”. Nakatapik man sa diksyunaryo ang panuytoyoyan sa panghulag sa yano nga igpanahon.

Kang 2013 ginratipika ang Republic Act 10533 ukon ang Enhanced Basic Education Act. Sara sa mga prominente nga panugyan ka dya amo ang paggamit kang tumanduk nga pulong kang bumolotho halin sa Kindergarten kutub sa Grado 3, kag sa programa

transisyonal sa Grado 4 kutub 6.

Bahul nga libug kang ulo ang gintugro kang dyang bag-ong patakaran sa edukasyon. Bahin sa lantipulong Kinaray-a, gamay lang gid ang nasulat kag kalabanan nagapabilin nga mga manuskrito sa mga baul kang mga mahuyugun sa pagsulat.

Sara sa mga bersyon amo ang kanday anhing Ronan Dalumpines Talagtag, May Glenn Hiponia Siacor, Amy Fe Elizaga Pagunsan kag Zipporah Alemanita Ortega. Ang dya nga panuytoyang ginatawag nga “Mabasa Run Kita: Taramdam sa Pagtudlo kang Kinaray-a” para sa Grado 1.

Si Talagtag kag ang anang mga kaimaw lunsay mga manunudlo sa Basic Education kang Department of Education. Pananglit ang gin-obra ni Talagtag, et.al. raku ginapangayo nga pasinaw sa mga bagay-bagay sa lantipulong Kinaray-a nga ana ka dya ginlaktawan. Tulad kay Pangantihon, yano ang pagkabig ni Talagtag sa Kinaray-a. Ayhan, dya para mas mapadali ang pagtuon sa Kinaray-a kay kon sa bagay, ang mga turudluan amo ang mga Kinder kutub Grado 6 lamang.

Para sa Research, Planning and Development Office (RPDO) kang St. Anthony’s College, ang pagpalapnag kang parasandigan sa pagtuon kang Kinaray-a dapat nakapunsok sa mas madalum nga pagtuon tungud gani bukun lang it estudyante sa Elementarya ang ginatoonan nga mahanas kundi mismo ang mga ginahanas nga mga mununulat kag nagatuon nga mangin manunudlo, kag bisan pa ang mga manunudlo kang lingwahe.

Kang Agosto 2013, ginpangunahan kang St. Anthony’s College ang mainaramun nga pagbalay kang taramdan sa lantipulong Kinaray-a bilang isara sa mga pagpanalawsaw nga ginasakdag kang RPDO nga ginapangunahan ni Jose Edison C. Tondares.

Ang mga manalawsaw nga ginkomisyon agud magbalay kang dyang taramdam amo ang mga eksperto sa lingwahe nga sanday Ana Linda O. Santos, Lucena Calibjo Tondares, Nora Train Millares, Ponciana Blanco Vegafria, Nelda Suriaga Sumaculub, Ma. Rogelia Calibjo Villavert, kag mga mununulat sa Kinaray-a nga sanday Alex Clemente delos Santos, kag Jose Edison Calibjo Tondares, nga pareho man mga eksperto sa Kinaray-a.

Kang 25 Oktubre 2013, ginpresentar sa publiko ang patubas kang dyang panalawsaw sa Konferensya sa Pulong Kinaray-a bilang bahin kang Kinaray-a Arts Festival 7. Sa dyang konferensya ginbaton kang publiko ang mga panuytoyan nga ginpasad kang SAC. Ang konferensya gintambungan kang mga katapo kang Antique Sangguniang Panlalawigan nga sanday Errol Santillan (manunulat kag mamahayag), Dante Beriong (kompositor kag ekonomista), Joseph Eugene Alojipan (Chair Committee on Education), Victor Condez (Chair, Committee on Tourism, Culture and Arts) kag tanan sanda nangako nga sakdagun ang dyang taramdam. Dya gintambungan man kang mga manunulat sa Kinaray-a, mga musikero, manunudlo sa Filipino, Ingles kag Humanidades, kag mga estudyante. Bahul ang pagsakdag sa taramdam kag tanan nagapangita mga mabalhag dayon ang taramdam.

Ang Taramdan sa Lantipulong Kinaray-a amo ang sa ka dya pinakamabug-osen nga pagtuon sa lantipulong Kinaray-a. Ang panuytoyan nga ginasakdag sa dyang taramdam nagasakup sa katigbatohan (alphabet), ortograpiya (orthography), mga bahin kang pamulongan (parts of speech), lantipulong (grammar), kag idyoma (idioms). May abay man nga paglubad sa Ingles kag Filipino kang mga tinaga nga bag-ohanun sa pamatin-an sa pagtuon kang Kinaray-a.

Sa proseso kang pagpasad ang mga manalawsaw naghambal nga ang Kinaray-a gid man, sang ka pulong nga may hamtung nga sistema kaanggid sa ibang mga lingwahe tulad kang Tagalog, Ingles kag Español. Taramdum man nga ang Kinaray-a, masibud sa panghulag (verb) kag sa pangsari (adjective). Ang mga dya kinaandan nga nagatugro kang kasiri kag duag sa tumanduk nga painu-ino.

Sa pagpasad kang dyang taramdam, raku ang mga diskusyon nga gindesisyunan para mapabilin ang balanse sa ikasarang kang Kinaray-a nga mag-ugwad dungan sa panahon kag sa ana ka dya padayon nga katampad sa kon ano ang kadunaan kang panumduman Karay-a.

Halimbawa rugya ka dya ang diskusyon sa katigbatohan Kinaray-a. Ginpili kapin sa yano nga a, b, k, d, e ukon ang beynte letras nga tradisyunal nga pagsulat nga gin-irug sa Tagalog, nga mag-ayup kang 28 ka tigbato halin sa modernong alpabeto kang Español kag Ingles. Ang dya nga desisyon nasandig sa obserbasyon nga duro

ang mga tinaga sa Kinaray-a ang inayup sa Español kag Ingles kag ang amo nga katigbatohan sarang pa gid magpaugwad sa Kinaray-a nga sa ka dya, ginahurum-huruman sa mga teknikal kag siyentipikong terminolohiya nga nagalapnag dara kang madasig nga mga pagbag-o.

Isara man sa mga diskusyon ang pag-ayup kang yano (simple) nga igpanahon para sa mga panghulag Kinaray-a. Ang mga manalawsaw nagahambal nga ang igpanahon kang mga panghulag Kinaray-a wara nalimitahan sa yano tulad kang ginapakita sa mga tradisyunal nga pagtiglawas kang lantipulong Kinaray-a. Ang matuod, namaramadan kang mga manalawsaw nga may tumalagsahun nga kinaandan ang panghulag Kinaray-a nga wara sa Tagalog, Ingles kag Español tulad kang pagtalupangud ka dya sa pagbatyag kang kasulhay kang sang ka tinaga.

Makit-an man sa mga pangsari Kinaray-a ang tumalagsahun nga kinaiya kang lingwahe sa paglaragway kang sang ka bagay. Sa patuyong nga takus kang pangsari panglaragway, makit-an ang ayon kang Kinaray-a sa pagrepresentar kang mga baratyangun ukon panan-awan nga nagasup-ay. Ang Ingles nga “superlative” makit-an nga nagalaragway kang kalabawan kang sang ka bagay kon ipaanggid sa ibang bagay pero ang patuyong sa Kinaray-a bukut lang kalabawan kon ipaanggid sa iba ang ginalantaw kundi pati ang epekto sa sang ka tawo kang kina-ya kang sang ka bagay nga ginalaragway.

Rugto sa pangsali makit-an man ang labaw-pangsali nga *kwan* kag *ano*. Dya pangsali nga magamit pamaylo sa bisan ano nga bahin kang pamulungan. Ang dya nga kinaiya kang Kinaray-a indi makita sa ibang lingwahe.

Matalupangdan man nga sa Kinaray-a, ang mga idyoma nagahunos kang andang malaragway nga kasiri sa mga metapora nga nangin ordinaryo run lamang tungud sa adlaw-adlaw nga paggamit. Matuad nga tungud sa anang mga idyoma, ang Kinaray-a nagapahayag lamang kang anang kauna pa nga kinaandan nga amo ang huyug sa poetika. Sa minatuod, hambal ni Scott kauna, ang Kinaray-a may pain nga bokabularyo para sa mga pormal nga pagbinalaybay.

Ang mga manalawsaw naga-ako nga dugang pa nga pagtuon ang kinahanglan para sa pagpaugwad kang Kinaray-a bilang pulong teknikal, metaporikal kang pilosopikal. Bisin pa man, kabay pa nga

PANGAMAN

Ang Taramdan sa Lantipulong Kinaray-a binalhag para sa mga manunudlo , manalawsaw, kag mga estudyante sa mataas nga halintang kang pagtuon. Dya bukun para sa mga bumolotho sa mga una nga halintang kang edukasyon.

Ang taramdan gintuyo para mangin parasandigan sa pagbuhat kang mga plano kang leksyon, silabus, giya para sa instruktur, giya sa daluyon kang kurikulum, kag iban pang mga buruhatun instruksiyonal.

May mga makit-an nga mga tinaga nga gina-imawan kang mga lubad sa Ingles sa sulud kang mga pangsaklub. Ginapaathag nga ang mga lubad, paanggid lamang kag mahimo nga bukun eksakto nga kahulugan kang tinaga sa Kinaray-a.

Gintinguwaan kang mga manalawsaw kang dyang taramdan nga kilalahun gid ang kina-iya kang Kinaray-a agud magguwa ang ana ka dya nga duna nga dungug bilang tumanduk nga pulong kag indi lubad lang kang iba nga pulong. Gani tun-an ang Kinaray-a bilang Kinaray-a kag indi bilang lubad kang ibang pulong.

Ang dyang taramdan gintuyo nga mangin sadsadan kang iban pang mainaramun nga panalawsaw sa Kinaray-a ukon surugdan kang kapin pa nga madalum nga diskurso sa pulong. Bukun pa tapos ang pagtuon sa Kinaray-a.

Ginaako kang mga manalawsaw nga raku pa nga kaaram sa Kinaray-a ang sarang madugang sa taramdan; indi lang madugang kundi bisan pa ang posibilidad nga maislan ang ana ka dya diskurso kag panuytoyan.

Ginapangayo kang mga taghimo kang dya nga taramdan ang padayon nga pagpaugwad sa pagtuon sa Kinaray-a. Sa amo lamang dya nga pamaagi mas mapahamtung ang Kinaray-a bilang pulong sa makabag-ong panahon.

KATIGBATOHAN KINARAY-A

(Kinaray-a Alphabet)

Ang **Katigbatohan Kinaray-a** may 29 ka tigbato (letters). Ang dyang mga tigbato simbolo kang nagakalainlain nga mga huni kang hambal. Sanda ginamitlang nga may mga rugbu nga huni. Beynte rugya ka dya mga simbolo kang mga tumanduk nga huni kang hambal, samtang, siyam ang gin-ayup halin sa Español kag Ingles.

Ang mga tumanduk nga huni kang hambal amo ang **Aa, Bb, Kk, Dd, Ee, Gg, Hh, Ii, Ll, Mm, Nn, NG ng, Oo, Pp, Rr, Ss, Tt, Uu, Ww, Yy**.

Ang mga gin-ayup amo ang **Cc, Ff, Jj, LL ll, Ññ, Qq, Vv, Xx kag Zz**. Sa moderno nga Kinaray-a, ang mga inayup nga mga tigbato masami ginagamit sa mga pat-ud nga ngaran halin sa Español, Ingles kag iban pang pulong. Sanda ginagamit man para magngaran sa mga moderno nga imbensyon, kag mga termino pangsiyensya. Ang pagmitlang sa mga gin-ayup nga tigbato depende sa tinaga nga ginabug-os — kon dya Ingles, Español ukon iban pang pulong domoloong.

Lima sa dyang 29 tigbato ginatawag nga palimug. Ang mga ***tigbato palimug*** (vowels) mga simbolo kang mga huni kang hambal kon sa diin ang andang pagbug-os nagakatabo nga wara ti pagpugung, pagsupun ukon paghugut kang aragyan kang ginhawa. Sanda ginakabig nga mga prominente nga huni kang sang ka kunla. Ang mga tigbato palimug amo ang Aa, Ee, Ii, Oo, Uu.

May tatlo man ka ***tigbato malapalimug*** sa Kinaray-a. Sara sa mga kinalain kang Kinaray-a sa ibang pulong amo ang sinumpu kag pahaplak nga huni nga makit-an sa IPA bilang ə. Sa Kinaray-a, dya ginasulat bilang Uu. Ang iban pang mga malapalimug amo ang Hh, Jj kag Yy. Sa kaso kang Jj kag Yy, depende sa andang pagmitlang kag gamit, sarang man mangin kalimug.

Ang nabilin nga 20 ka tigbato ginatawag nga mga ***tigbato kalimug (consonants)***. Ang mga tigbato kalimug mga simbolo kang huni kang hambal kon sa diin ang andang pagbug-os nagakatabo sa pamaagi kang pagpugung, pagsupun, paghugut ukon paglikaw kang ginhawa sa anang kinaandang nga aragyan.

Tigbato (kapital / gamay)	Ngaran	Pagmitlang sa Tinaga (mitlangun suno sa pagpanigbato)	IPA
Aa	A	<i>atis, amo, andar</i>	a
Bb	Ba	<i>busay, bayo</i>	b
Cc	Ce (seh)	<i>computer, Coke, cake</i>	k
		<i>Cebu, acai</i>	s
Dd	Da	<i>dugo, daraga, dila</i>	d
Ee	E	<i>elepante, semana, emperador</i>	e
Ff	Efe	<i>Felicia, ferrous, fuschia</i>	f
Gg	Ga	<i>gabii, garabayan, gutok</i>	g
Hh	Ha	<i>hanig, hambal, handum</i>	h
Ii	I	<i>ilis, ilahas, bilid, bitoon</i>	i
Jj	Jota	<i>jolen, Justo,</i>	h
		<i>jar, Jasper, joules</i>	ɟ
Kk	Ka	<i>katig, kambang, bitik</i>	k
Ll	El	<i>lambat, ladu, laki, bahu/</i>	l
LL ll	Elle	<i>Llamanzares, Llavan, llanera</i>	ʎ
Mm	Ma	<i>manok, kamang, tambuk</i>	m
Nn	Na	<i>nanay, nito, nami</i>	n
NG ng	Nang	<i>ngaran, samtang</i>	ŋ
Ññ	Eñe	<i>Niño Jesus, Nuñez</i>	ɲ
Oo	O	<i>bolo, Jolo, omang</i>	o
Pp	Pa	<i>pato, pintura, pinggan</i>	p

Tigbato (kapital / gamay)	Ngaran	Pagmitlang sa Tinaga (mitlangun suno sa pagpanigbato)	IPA
Qq	Qua	<i>queen, quilt</i>	k
Rr	Ra	<i>ramo, uran, rima</i>	r
Ss	Ese	<i>sulu, sugba, sig-ang, bisbis</i>	s
Tt	Ti	<i>taklong, takup, pantat</i>	t
Uu	U	<i>bulan, busong, buta</i>	u
		<i>huud, hugut, buul</i>	ə
Vv	Uve	<i>Vaseline, vase, velcro</i>	v
Ww	Wa	<i>wasay, wawaw, lasaw</i>	w
Xx	Ekis	<i>xylophone, xerox</i>	s
		<i>Chicken pox</i>	ks
		<i>Xavier, Mexico</i>	x
Yy	Ya	<i>balay, yadi</i>	j
		<i>Yturralde, ylang-ylang, y</i>	i
Zz	Zeta	<i>zebra, ziplock</i>	3

PAGPANIGBATO SA KINARAY-A

Simple lang ang pagpanigbato sa Kinaray-a. Tamdan ang mga masunod nga panuytoyan:

1. Ang mga tumanduk nga tinaga sa Kinaray-a ginapanigbato suno sa paghambal;
2. Tanan nga tunog /ə / panigbatohon bilang “u”;
3. Lang-atan sa tunga kang mga tinaga nga ginapatupad (*hal. balay-balay, santo-anghel*)
4. Lang-atan sa tunga kang kang darwa ka kunla sa sang ka tinaga kon ang nauna nga kunla nagatapos sa kalimug, kag ang nagasunod nagasugod sa palimug, kapin pa kon ang sara sa darwa ka kunla ginhambal nga may dagmit. *Hal. pal-ak, bis-ak, mag-an*
5. Ang mga panghamtang ukon pangsugpon wara ginatapik sa ibang tinaga; ginaingud lamang (*hal. ka san-o bukun kasan-o; ka na bukun kana*)
6. Ang mga termino siyentipiko kag teknikal , kon wara ti lubad sa kinaandan nga Kinaray-a, panigbatohon tulad sa Ingles (*hal. sodium chloride, ferrous sulfate*)
7. Ang simbolo siyentipiko, panigbatohon tulad sa Ingles (*hal. H₂O para sa tubig*)
8. Ang mga ayup nga tinaga nga kinaandan mabatian nga ginamitlang sunod sa anang orihinal nga porma, panigbatohon suno sa patakaran kang pulong kon sa diin dya maghalin (*hal. computer, chorizo, x-ray, Xerox*)
9. Kon ang simbolo IPA kag normal nga panigbato kang sang ka tinaga halin sa ibang pulong, wara man it kinalis sa simbolo IPA kag normal nga panigbato sa Kinaray-a, sarang aypun ang dyang tinaga (*hal. memorandum, editor, padre, bag*)
10. Kon ang tinaga Español, mahangpan kang karak-an, pwede i-Karay-ahun ang anang panigbato. Ang mga tigbato nga c /k/ sa Español, panigbatohon nga k sa Kinaray-a; ang c /s/ sa s ; ang j /h/ sa h ; ang ll /ʎ/ sa ly; ang ñ /ɲ/ sa ny (*hal. cajon paagto sa kahon*)
11. Ang tunog “ua” sa Español sarang panigbatohon nga “wa” sa Kinaray-a; ang “ue” sa “we”; ang “ia” sa “iya”; and “ui” sa “wi” (*hal. cuarto mangin kwarto; suerte, swerte; dia, diya; buitire, bwitre*)
12. INDI MAGPINATAKA kang ayup kang mga tinaga halin sa iba nga pulong. Tun-i anay kon ang kahulugan ka dya may lubad nga konsepto sa Kinaray-a; kon may rugyan, gamita ang lubad sa

PAGKUNLA SA KINARAY-A

Ang pangkabug-osan nga mga porma kang pagbalay kang mga kunla sa Kinaray-a amo ang masunod:

Palimug /P/ : ang sang ka kunla mahimo nga ginabug-os kang sang ka palimug lamang. Hal. *a*-ko sa ako

Palimug kag Kalimug /PK/: sarang nga magsundanay ang sang ka palimug kag sang ka kalimug sa sang ka kunla. Hal. *ba-ak* sa baak

Kalimug kag Palimug /KP/: sarang nga magsundanay ang sang ka kalimug kag sang ka palimug sa sang ka kunla. Hal. *pa-lak* sa palak

Kalimug, Palimug, Kalimug /KPK/: sarang magsundanay ang sang ka kalimug, palimug kag sang ka kalimug pa agud magbalay ka sang ka kunla. Hal. *pal-ak* sa pal-ak

Kalimug, Kalimug kag Palimug /KKP/: sarang magsundanay ang sang ka kalimug, kalimug kag palimug agud magbalay ka sang ka kunla. Hal. *tim-pla* sa timpla

Kalimug, Kalimug, Palimug kag Kalimug /KKPK/: sarang magsundanay ang darwa ka kalimug, sundan ka palimug kag sundan pa gid ka kalimug. Hal. *plan-tas-yon* sa plantasyon

MGA DAGMIT

May tatlo ka pangkabilogan nga dagmit sa paghambal kang mga tumanduk nga tinaga sa Kinaray-a:

Inanay - ang tinaga wara ti mabug-at nga dagmit sa diin man sa anang mga kunla. Hal. *hilig, luo*

Madasig - ang katapusan nga kunla kang tinaga ginamitlang kag ginabuy-an kang madasig. Hal. *baláy, uháw*

Marapa - sara ukon pira sa mga kunla kang tinaga ginamitlang nga daw ginapusdak ukon ginapapa ang ginhawa. Hal. *sagâsâ, tayhû*

ANG PAGBALAY KANG MGA TINAGA SA KINARAY-A (Kinaray-a Word Formation)

Morpema (Morpheme)

Ang morpema amo ang pinakatiki nga bahin kang sang ka tinaga nga may buut hambalun kag indi matunga sa darwa ka bahin nga patas nga may kahulugan. Dya ginagamit sa pagbalay kang mga tinaga.

1. *Sahi kang mga morpema: panabid (bound) kag mutmut (free)*

Ang kada morpema, luwas nga may porma kag kahulugan, may pinasahi nga kinaiya.

A. Ang **panabid** nga morpema indi magamit nga isarahanun lang. Ang ana ka dyang kahulugan nagaabot lamang sa kabug-osan kon dya maangut sa mutmut nga morpema ukon tinaga.

Mga halimbawa kang panabid nga morpema:

Panabid	Tinaga	Panabid	Tinaga
gin-	<i>ginsugid</i>	gina-	<i>ginahandum</i>
ma-	<i>makanta</i>	mag-	<i>magsaot</i>
maka-	<i>makapadayon</i>	na-	<i>nabari</i>
nag-	<i>nag-uli</i>	naga-	<i>nagabasa</i>
naka-	<i>nakabati</i>	ipa-	<i>ipadakup</i>
pa-	<i>pakita</i>	ka-	<i>kanamit</i>
in-	<i>inasal</i>	mang-	<i>manggarab</i>
manog-	<i>manoggarab</i>	ka-	<i>kasagingan</i>
-in-	<i>kinasal</i>	-ru-	<i>magburugto</i>
-ra-	<i>nagmaraestra</i>	-irin-	<i>kirinadlaw</i>
-ri-	<i>irihawun</i>	-a	<i>tahia</i>
-an	<i>sabawan</i>	-anay	<i>huramanay</i>
-i	<i>saoti</i>	-nun	<i>balaynun</i>

B. Ang **mutmut** nga morpema sarang magamit nga isarahanun lang. Daw parehas kang tinaga ang mutmut nga morpema. Dya sarang makatindug sa anang kaugalingun nga may bug-os nga kahulugan.

Mga halimbawa kang mutmut nga morpema:

abaniko	bayo	lagas	uran	adlaw	mingaw
sulug	santos	nanay	bantay	dugsing	sandig
pungko	tindug	yahung	pinggan	tubig	tahi
antes	ilis	dagway	kag	dayon	samtang

2. Mga proseso morpolohikal: *pag-isog (inflectional)* kag *paghugot (derivational)*

Ang mga proseso morpolohikal — pag-isog man ukon paghugot — nagakinahanglan kang pagsimpon kang darwa ka sahi nga morpema : panabid kag mutmut.

A. Ang pag-isog. Ang morpema panabid kag mutmut ginadapun agud makabalay kang sang ka tinaga. Kon ang binalay nga tinaga naglain ang porma bangud may ginapatimaan nga pagbaylo sunod sa patakaran kang lantipulong, ang proseso ginatawag nga pag-isog. Sa proseso nga pag-isog, ang porma lang kang tinaga ang nagalain pero ang buut hambalon wara ginasamtan. Ang panabid paagi sa pag-isog ginagamit sa haros tanan nga tinaga nga parehas ang andang sahi.

Ang mga halimbawa sa idalum nagapatimaan kang pagbaylo lang ka dagway kang pinasiri nga tinaga pero ang andang buut hambalon wara nagbaylo.

1. **Nagtawag** si Cecilia kanakun bag-o lang.
2. **Tawgi** si Manang mo kag pamangkuton kon mayad man tanda.
3. **Natawgan** mo run si Alden hay basi magsalangisag ruman kar-on to?
4. Budlay **manawag** kon ang imo tarawgan gapabungulbungul.
5. **Nagtirinawganay** kami dayon pagkatapos linog.

B. Ang paghugot. Kon ang pagdapun kang darwa ka sahi nga morpema — panabid kag mutmut — nagresulta sa pagbalhin kang buut hambalon ka bag-o nga tinaga, luwas sa paglain man kang anang porma, ang proseso morpolohikal ginatawag nga paghugot.

Ang mga halimbawa sa idalum nagapakita bukat lamang kang pagbaylo pisikal kang porma kang mga tinaga kundi ang paglain man kang anda buut hambalun.

1. Duro ang **manoggarab** sa amun.
2. Duro ang **ginarab** sa amun.
3. Wara pa kauli ang **tagbalay**.
4. **Balaynun** ang napangasawa ni Titong.
5. Nagbakal ka **baralayan** sanday Tatay.

3. *Sahi kang mga panabid nga morpema: unabid (prefix), tungabid (infix) kag uribid (suffix)*

A. Ang **unabid** ginaangut sa unahan kang tarabidan.

gin-	sa <i>ginsugid</i>	naka-	sa <i>nakabati</i>
gina-	sa <i>ginahandum</i>	ipa-	sa <i>ipadakup</i>
ma-	sa <i>makanta</i>	pa-	sa <i>pakita</i>
mag-	sa <i>magsaot</i>	ka-	sa <i>kanamit</i>
maka-	sa <i>makapadayon</i>	in-	sa <i>inasal</i>
na-	sa <i>nabari</i>	mang-	sa <i>manggarab</i>
nag-	sa <i>nag-uli</i>	manog-	sa <i>manoggarab</i>
naga-	sa <i>nagabasa</i>	ka-	sa <i>kasagingan</i>

Halimbawa

1. **Tag**baragyo ang bulan kang Agosto.
2. **Pinah**uram mo haw si Tiyong kang imo luab?
3. Didto kami nanago sa **kas**agingan.

B. Ang **tungabid** ginasal-ut sa tunga kang tarabidan.

- in- sa *kinasal /binulad*
- ru- sa *magburugto/buruladan*
- ra- sa *nagmaraestra/baragyohun*
- irin- sa *kirinadlaw /kirinanta*
- ri- sa *irihawun/iristarán*

Halimbawa:

1. Naghar**ar**apay ang mga gar**ar**abun tungud sa mabaskug nga hangin kag uran.
2. **Kina**un nanday Uding ang **tin**anuk nga saging.
3. Nags**irin**iggiyaw ang mga bata sa kahadluk.

C. Ang **uribid** ginaangut sa tangkap kang tarabidan.

-a-	sa tahia / bulaka
-an-	sa sabawan / sarandigan
-anay	sa huramanay
-i	sa saoti
-nun	sa balaynun
-un	sa irihawun

Halimbawa:

1. Balay**nun** ang napangasawa ni Rito.
2. Buribod**i** kang asin ang isda antes ibulad.
3. Nagbakal sanday Tatay kang baralay**an** sa ilawud.

4. Ang mga pahito sa pagbalay kang mga tinaga

Pagpanabid (Affixation)

Ang pagbalay kang mga tinaga gamit ang panabid ginatawag nga pagpanabid. Ang proseso morpolohikal nga ginagamit rugya ka dya ginatawag nga paghugot.

Halimbawa:

Panabid	Tinaga	Hinugot
pa-	lawid	palawid
-in-	bangto	binangto
-un	tul-an	tul-anun

Pagpatupad (Compounding)

Ang pagbalay kang bag-o nga tinaga paagi sa pagdapun kang darwa ukon kapin pa nga mga tinaga ginatawag nga pagpatupad. Ginalang-atan sa tunga nga darwa ka ginpatupad nga tinaga.

Halimbawa:

Tinaga	Tinaga	Pinatupad
balay	balay	balay-balay
santo	angel	santo-angel
ugangan	laki	ugangan-laki
tawo	bahul	tawo-bahul

Pagtigbaylo (Conversion)

Ang pagtigbaylo nga pamaagi nagabaylo kang kahulugan kang tinaga pero wara nagailis sa orihinal nga porma ka dya.

Halimbawa:

Ginhalinan

damgo [panghulag]
saot [panghulag]
sulat [panghulag]
suba [panghulag]

Tinigbaylo

damgo [pangngaran]
saot [pangngaran]
sulat [pangngaran]
suba [pangngaran]

Pagpangugtup (Truncation)

Ang pagpangugtup paghimo kang bag-o nga tinaga paagi sa pagbuhin kang bahin kang orihinal nga tinaga. Dya nagabag-o kang porma kang tinaga pero bukut kang anang kahulugan.

Halimbawa:

Ginhalinan

sikyuriti gard
Pilipinas
Lucena
iwan haw
balay kang pari
dali run kita

Inugtup

sikyu
Pinas
Cen
wanhaw
balay-pari
ta

Sarang man maghimo kang bag-o nga tinaga paagi sa pagsugpon kang mga una nga tigbato kang mga orihinal nga tinaga. Kon dya sarang mitlangun bilang kunla ukon mga kunla nga tunog tinaga, sanda ginatawag nga **acronym**. Kon sanda indi sarang mamitlang nga daw tinaga kag kinahanglan hambalun bilang katigbatohan, sanda ginatawag nga **initialism**. Ang mga initialism mga inaypan nga tinaga kag bukun duna sa Kinaray-a. Ang acronym kag initialism mga sahi man kang pangugtup.

Halimbawa:

Ginhalinan

St. Anthony's College
Department of Foreign Affairs

Inugtup

SAC (acronym)
DFA (initialism)

Paghuram-tahi

Ang paghuram-tahi nga pamaagi nagahuram kang porma — kunla ukon kabilogan — kang ibang tinaga kag gamitun dya sa anang kaugalingun ukon bilang sugpon sa ibang kunla ukon tinaga para magbug-os kang bag-o nga kahulugan. Ang paghuram-tahi masami ginagamit sa 1) paghimo kang kaanggidan (synonyms) ukon 2) agud magngaran sa bag-o nga bagay ukon konsepto.

Ang una nga gamit pirme makita sa mga slang kang inagi (gayspeak). Manotisyahan nga dya masami nagakabig kang mga kapareho nga tunog kang ginhalinan nga mga tinaga kag kang mga tinaga nga gusto irugun ang kahulugan. May mga beses man nga ginagamit ang literal nga paglubad kang mga tinaga sa ibang pulong.

Ang pangarwa, makita sa pagsulat teknikal kag sa mga panuad siyentipika. Makita man dya sa mga paglubad kang mga termino teknikal halin sa ibang pulong paagto sa Kinaray-a.

Halimbawa 1:

Ginhalinan	Gina-irug	Hinuram-tahi
<i>Tom Jones</i> (ngaran)	<i>Gutom</i>	<i>Tom Jones</i> (gutom)
<i>patay-malisya</i>	<i>dead</i> (English)	<i>deadma</i> (wara nagsapak)

Halimbawa 2:

Ginhalinan	Ginbasehan	Hinuram-tahi
Seatbelt (English)	paha + kaluwasan	paha-pangluwas

Sa “seatbelt,” makita nga ang kahulugan kang “seat” amo ang purungkuan, kag ang “belt” amo ang paha. Pero makit-an nga ang tuyo kang seatbelt, amo ang kaluwasan kang pasahero. Gani sa paghuram-tahi, ginhuram ang lubad kang “seat” nga paha, kag gintahi sa kaluwasan.

ANG MGA BAHIN KANG PAMULONGAN (The Parts of Speech)

Ang mga bahin kang pamulongan mga hot-ong kang mga tinaga nga nagaarangay ang kinaiya panglantipulong. Ang mga tinaga sa pareho nga hot-ong makit-an nga pareho ang ugali sa pahayag kag masami, bisan man sa morpolohiya sa hambal nga sanda naga-agi sa pareho nga pag-isog.

Sa Kinaray-a, ang mga bahin kang pamulongan amo ang pangngaran, pangsal-i, panghulag, pangsari, panul-id, panghamtang, pangsugpon , kag pangabáw.

Sa pagtuon sa lantipulong Kinaray-a, labing kinahanglanun ang pagkaanád sa mga tumanduk nga tinaga. Ang mga inangan (root words, base words, infinitives) sa Kinaray-a, kon ipaanggid sa Ingles, mas mabudlay pain-painun sa kon ano nga sahi tungud matalupangdan nga dya mas raku ginaagyan nga mga proseso morpolohikal agud mapat-ud ang andang papel sa pagpahayag. Magluwas sa mga pangsal-i, mga panghamtang, pangsugpon, kag pangabáw, ang karak-an kang mga inangan sa Kinaray-a, mga matigbaylohon nga mga tinaga.

Makit-an man nga bilang mga bahin kang pamulongan, ang mga tinaga nga ginsahi panghamtang kag pangsugpon, sarang maggiho tulad kang ibang tinaga sa ibang bahin kang pamulongan. Ang paghot-ong kang mga tinaga bilang bahin kang pamulongan nagasandig sa kon ano ang andang giho sa pahayag kay sa kon ano ang andang porma pisikal.

ANG PANGNGARAN (The Noun)

Ang Pangngaran sang ka bahin kang pamulongan nga nagahingaran kang tawo, hayup, lugar, bagay, ideya, panahon/okasyon, kag hirikuton.

Halimbawa:

TAWO	HAYUP	BAGAY	LUGAR
doktor	ayam	amakan	Baybay
bata	Tweety Bird	bulak	San Jose
Jose	aloy	Yamaha	siyudad
Rose	suksuk	balay	Patnongon

IDEYA	PANAHON	HIRIKUTON
paghigugma	kahapon	pagpanguma
kaluwasan	tig-arani	pagpamulad
paglaum	Dekada 70	pagpanudlo
demokrasya	Paskwa	pagpananum

MGA SAHI KANG PANGNGARAN

1. Pat-ud nga Pangngaran (Proper Noun)

Ang pat-ud nga pangngaran amo ang matul-id kag pinasahi nga ngaran kang tawo, hayup, lugar, bagay ukon hirikuton. Dya mapaanggid sa binunyagan nga ngaran kang tawo. Kon ang pangngaran ginatapuan kang darwa ukon sobra pa ka tinaga, ginakabig diya nga sang ka pangngaran lamang. Ang pat-ud nga pangngaran ginasugodan sa kapital nga tigbato.

Halimbawa:

Mario	Brownie	San Jose	Pilosopiya	Binirayan
Gng. Delos Reyes	<i>Pandaca pygmea</i>	Gaisano Grand Mall	Sikolohiya	Bag-ong Tuig
President Aquino	Miming	Baguio City	Matematika	Semana Santa
Jesu Cristo	Martes	Bibliya	Inglatera	Hulyo

Panimaan:

- Ang mga petsa ginakabig nga pat-ud nga pangngaran.
30 Enero 1978 mga adlaw kang semana; bulan kang tuig
(*Sa pagsulat kang petsa, unahun sulat ang adlaw, sunod ang bulan, sunod ang tuig.*)
- Ang mga adres ginakabig nga pat-ud nga pangngaran.
Tubog, Hamtic Malacañang, Culasi, Antique
- Ang mga titulo kang mga libro, kanta, kag mga obra ginakabig nga pat-ud nga pangngaran.

Lupang Hinirang El Filibusterismo
Dandansoy Mona Lisa
Ang Pinakamasubu nga Dalan sa Amerika

(*Ang mga titulo ginasugdan sa tigbato kapital. Ang ibang pang mga tinaga sa titulo ginasugdan man sa tigbato kapital magluwas lamang sa mga artikulo, pangsugpon kag panghamtang.*)

- Ang mga titulo propesyonal kon ginagamit kaimaw ang ngaran ginakabig man nga pat-ud nga pangngaran.

Dr. Jose Rizal Atty. Evelio Javier
Ana Linda Santos, Ph.D. Bishop Cornelio deWit

- Ang mga ngaran siyentipika ginakabig man nga pat-ud nga pangngaran. Sa pormal nga pagbalhag, sanda ginasulat palihay.

Monticola solitaries philippensis
Gardenia jasminoides

2. Di pat-ud nga Pangngaran (Common Noun)

Ang di pat-ud nga pangngaran amo ang kinaandan nga pangtawag sa tawo, hayup, lugar, bagay, ukon hirikuton. Ang tawag sa mga kasapatan kag katamnan, magluwas kon ngaran nga siyentipiko, ginakabig man nga di pat-ud nga pangngaran. Ginasugodan diya sa gamay nga tigbato.

Halimbawa:

abyan	ayam	tampuranga	selfon	banwa
maestra	isda	kurbasa	kotse	tindahan
kapitan	kuti	sampagita	donat	siyudad

Isip kang Pangngaran

Ang pangngaran ginakabig nga **solo** kon isara lang, kag **raku** kon darwa ukon sobra pa. May tatlo ka paagi ang pagbug-os kang raku nga pangngaran.

1. Ang solo nga pangngaran ginadugangan kang tinaga nga **mga** sa unahan.

Halimbawa:

SOLO	RAKU	SOLO	RAKU
libro	mga libro	kahagugma	mga kahagugma
abyan	mga abyan	isda	mga isda
relo	mga relo	Jollibee	mga Jollibee
tarong	mga tarong	Antiqueño	mga Antiqueño
adidas	mga Adidas	ilahas	mga ilahas

2. Ang solo nga pangngaran ginasugponan kang unabid nga **ka** – kag uribid nga **-an** ukon **-han**. Ang amo diya nga paagi wara run ginadugangan pa kang **mga**.

Halimbawa

SOLO	RAKU	SOLO	RAKU
bulak	kabulakan	suba	kasubaan
uma	kaumhan	balay	kabalayan
isda	kaisdaan	tawo	katawhan
bukid	kabukidan	abyan	kaabyanan

Panimaan: Ang diya nga panuytoy wara ginagamit sa mga pat-ud nga pangngaran.

3. Ang solo nga pangngaran ginapanulongan kang pangsari pang -isip.

SOLO	RAKU
bisikleta	tatlo ka bisikleta
pangka	pito ka pangka
hologram	sang ka hologram

MGA GAMIT KANG PANGNGARAN

1. Ang pangngaran ginagamit nga tagbuhat (doer of action) sa pahayag.

Halimbawa:

1. Nagabasa si **Maria**.
2. Nagraha si **Ruben**.

2. Ang pangngaran ginagamit nga surugdan (subject) kang pahayag.

Halimbawa:

1. Ang **tawo** nahulog sa kahoy.
2. Hamot ang **bulak**.

3. Ang pangngaran ginagamit nga tuhay (direct object) kang pahayag.

Halimbawa:

1. Nagabasa kang **libro** si Maria.
2. Maraha kang **suman** si Akay.

4. Ang pangngaran ginagamit nga panglaragway kang tuhoy
(object complement)

Halimbawa:

1. Ginakabig ko si Emilio nga sang ka **abyan**.
2. Ginabasa ni Mary Ann ang libro nga **Noli me Tangere**.

5. Ang pangngaran ginagamit nga tuhoy kang panghamtang
(object of the preposition)

Halimbawa:

1. Nag-agto sa **eskwelahan** si Ms. Prado.
2. Si Zesar kag Galen nanagtag kang mga prutas halin sa andang **uma**.

6. Ang pangngaran ginagamit sa paglaragway kang ginasundan
nga pangngaran (appositive)

Halimbawa:

1. Si Susan nga **bugto** ni Mayok naglansar nga kapitan.
2. Maabot sarum-an si Lally nga akun **hinablus**.
3. Si Rogelio, **gurang** ni Nelda, namurot kang igi.
4. Si Rodel ni **Nora** nagbakal kang traysikul.

Ang Pagbalhin kang mga Pangngaran sa Pamangkot

Pinasahi ang Kinaray-a sa pagbalhin kang porma kang pangngaran kon ginatumud ang ana ka dya sahi. Ang dya nga pagbalhin masami makita ukon mabatian sa mga pamangkot pero pwede man sa mga pahayág. Sa mga nagasunod nga halimbawa, makit-an nga nakuritan ang orihinal nga porma kang pangngaran.

Halimbawa:

1. Ano tana nga isda**a** dya?
2. To garing bulak**a** nga — sa kaku!
3. Ang dya nga bat**o****ha** ginatawag nga ametista.
4. Kaawut man tana ka luna**n****a** nga dya man!
5. Ano nga bayo**a** ang ginbakal ni Nanay?

Panuytoyan: Sa pagbaylo kang porma kang pangngaran sa kaangtanan kang pagsahi, sunda ang mga nagasunod nga panuytoyan:

1. Kon ang pangngaran nagatapos sa kalimug, tabidan kang “-a”
2. Kon ang pangngaran nagatapos sa palimug, tabidan kang “-ha”
3. Kon ang pangngaran nagatapos sa palimug nga may dagmit nga marâpâ, tabidan kang “-a”

Ang Pangsal-i (The Pronoun)

Ang **Pangsal-i** ginatal-us sa iba pa nga mga bahin kang pamulongan, masami sa mga pangngaran, pero sarang man sa mga pangsari, panghulag kag panul-id.

Halimbawa:

1. **Ako** ang subang ni Felipe.
2. Makanta **ikaw** kang Turagsoy.
3. Nakita **mo tana** kaina?
4. Bugto **nakun** si Luis.
5. Nagsimba **sanda** sa Candelaria.
6. Lupa **natun** ang sitrusan sa banglid.
7. **Atun** ang bakhawan!
8. **Ako takun** ang nagraha kang bihon.
9. **Ikaw timo to** tabok sa suba!

MGA GAMIT KANG PANGSAL-I

1. Ang pangsal-i ginagamit bilang tagbuhat kang pahayag.

Halimbawa:

- Kinaun **na** ang ibos.
- Gindara **ko** pauli ang llanera.

2. Ang pangsal-i ginagamit bilang surugdan kang pahayag.

Halimbawa:

- **Tana** ang nagdaug sa paghimo disenyo kang tulay.
- Naabutan **sanda** kang uran.

3. Ang pangsal-i ginagamit nga tuhoy kang pahayag.

Halimbawa:

- Matanum man si Grace ka **ria**.
- Gindara ko **sanda** sa balay-bahul hana magbagyo.

4. Ang pangsal-i ginagamit nga laragway kang tuhoy.

Halimbawa:

- Ginlitson nanda ang baboy nga **to**.

- Ginligaw nanda ang kamalig nga **ria**.

5. Ang pangsal-i ginagamit nga tuhoy kang panghamtang kag sa amo dya nga higayon sanda ginagamit man nga panudlo.

Halimbawa:

- Nag-uli **rugto** ang mga mal-am.
- **Rugyan** nagbuul si Leoben kang papel.

6. Ang pangsal-i ginagamit para magpakita kang pagpanag-iya.

Halimbawa:

- **Akun** ria bag.
- **Inyo** ria sarakyan.

7. Ang pangsal-i ginagamit agud magtugro empasis sa sang ka pangsal-i pa.

Halimbawa:

- Ako **takun** ang nagraha kang bihon.
- Kamo **tinyo** ang managtag kang delata.

MGA SARI KANG PANGSAL-I

Sa Kinaray-a may lima ka sari ang pangsal-i abay ang pantawo, panudlo, pananyog, pangmangkot, kag labaw pangsal-i.

1. Pangsal-i Pantawo (Personal Pronouns)

Ang pangsal-i pantawo ginagamit lamang para ibulus sa mga ngaran nga nagatiglawas kang tawo. Sa paggamit kang pangsal-i pantawo, dapat tamdun kon ano ang kaso, persona kag karakuon kang pangsal-i. May tatlo ka persona ang pangsal-i: una, pangarwa kag pangatlo.

Persona (Person)

Ang **una** persona (first person) nagatumud sa taglawas kang sugidanun ukon sa mismo nagasugid. Ang **pangarwa** (second person) nagatumud sa ginasugidanun kang taglawas. Ang **pangatlo** (third person) nagatumud sa iba pang tawo magluwas sa una kag

pangarwa persona.

Karakuun (count)

Ang karakuun kang pangsal-i may darwa ka klase: **solo** kag **raku**. Ang **solo** nagapasayud nga sambilog lang ang isip kang pangngaran nga ginasal-ihan. Ang **raku** nagapasayud nga darwa ukon kapin ang isip kang pangngaran nga ginasal-ihan.

Kaso (case)

Ang kaso kang pangsal-i nagapasayud kang kahimtangan kang anda gamit sa pahayag. May apat ka kaso ang pangsal-i: **surugudon**, **turuhuyon**, **mapanag-iya** kag **mapamangkot**.

Ang mga pangsal-i sa kaso **surugudon** ginatal-us sa mga pangngaran nga nagasirbi surugdan (subject) sa pahayag. Ang **turuhuyon** nagabulus sa mga pangngaran nga nagasirbi bilang tuhay ukon tagabaton kang hulag kang surugdan (object). Ang mga **mapanag-iya** (possessive) nga pangsal-i nagapakita kang pagpanag-iya samtang ang mga **mapamangkot** (interrogative) nagapasayud kang pamangkot.

Tamdan ang darwa ka nagasundanay nga pagkitan sa dalum para sa listahan kang mga pangsal-i pantawo sa lain-lain nga persona, karakuun kag kaso.

SOLO			
Persona	Kaso		
	<i>Surugudon Turuhuyon</i>	<i>Mapanag-iya</i>	<i>Mapamangkot</i>
una	ako	akun, ko nakun	takun
pangarwa	ikaw, kanimo	imo, mo, nimo	timo
pangatlo	tana, na, nana	ana, na, nana	tana

RAKU			
Persona	Kaso		
	<i>Surugudon</i>	<i>Mapanag-iya</i>	<i>Mapamangkot</i>
una	kami kita	namun, natun, atun, ta	tatun
pangarwa	kamo ninyo	inyo, ninyo	tinyo
pangatlo	sanda	anda, nanda	tanda

Panimaan:

Ang **kami** ginagamit sa pagtumud kang raku nga pangngaran sa una nga tawo pero indi abay ang gina-istorya ukon ginasugidan kang mensahe kang pahayag. Ang porma mapanag-iya na ka dya amo ang **namun**.

Ang **kita** ginagamit sa pagtumud kang raku ngaran sa una nga tawo abay ang gina-istorya ukon ginasugidan kang mensahe kang pahayag. Ang porma mapanag-iya na ka dya amo ang **natun**.

Ang mga masunod nga mga pagkitan nagapakita kang mga halimbawa kang paggamit kang pangsai-i sa mga pahayag.

Halimbawa kang paggamit kang pangsai-i sa una persona:

Kaso	Solo	Raku
surugudon	Ako si Armando Villaflor.	Nag-agto kami sa Trade Town.
tuhoy	Nauranan ako .	Nabatian kita kang principal.
mapanag-iya	Naguba tana ang balay nakun .	Nabilin sa likod ang karga natun .
mapamangkot	Naiwan takun man?	Wara tatun matugruan kang bulig haw?

Halimbawa kang paggamit kang pangsal-i sa pangarwa persona:

KASO	Solo	Raku
surugudon	<i>Ikaw</i> ang manguna sa pagkanta.	<i>Kamo</i> to ang nakita ko.
tuhoy	Nagtupa <i>kanimo</i> ang bola.	Ginlagas <i>kamo</i> ka ayam.
mapanag-iya	<i>Imo</i> tana dya ang cell phone.	Tagu-a ninyo ang <i>inyo</i> i-pad.
mapamangkot	Nagpati <i>timo</i> sa hambal na?	Naabutan <i>tinyo</i> ka bagyo?

Halimbawa kang paggamit kang pangsal-i sa pangatlo persona:

KASO	Solo	Raku
surugudon	Ginpuksi <i>nana</i> ang bulak.	Wara <i>sanda</i> nag-impon sa sipal.
tuhoy	Napaso <i>tana</i> kang ginaraha nga kalamay.	Ginlawag <i>sanda</i> kang mayor.
mapanag-iya	<i>Ana</i> ria bag.	Naglabay ang <i>anda</i> nga motor.
mapamangkot	<i>Tana</i> kuno ang maraha kang dapli?	<i>Tanda</i> gid man ang mapasundayag sa pista?

Kaso Mapanag-iya (Possessive Case)

Ang pangsal-i sa kaso mapanag-iya nagatal-us sa mga pangngaran nga nagaangkun kang sang ka bagay suno sa ginapahayag. Ang dya nga sahi kang pangsal-i nagalatay sa tunga kang pagkapangsal-i kag pagkapangsari. Samtang dya nagatal-us sa sang ka pangngaran, dya nagasari man sa sang ka pangngaran pa paagi sa pagpain ka dya suno sa kon sin-o ang anang tag-iya.

Sa pahayag nga “*Akun balay* ang pinukan kang Bagyo Yolanda” ang *akun* nagatal-us sa taghambal kang pahayag samtang dya nagasari kang *balay* paagi sa pagpain suno sa tag-iya.

Ang porma kang mga pangsal-i mapanag-iyang nagadepende kon dya ginagamit bag-o ukon matapos ang ginapanag-iyahan.

Bag-o ang Ginapanag-iyahan	Matapos ang Ginapanag-iyahan
akun Hal. akun balay	ko Hal. balay ko
imo Hal. imo nga bayo	nimo, mo Hal. bayo nimo / mo
ana Hal. ana nga libro	na, nana Hal. libro na / nana
atun Hal. atun pinggan	ta, natun Hal. pinggan ta/natun
inyo Hal. inyo ayam	ninyo Hal. ayam ninyo
anda Hal. anda sarakyan	nanda Hal. sarakyan nanda

2. Pangsal-i Panudlo (Demonstrative Pronoun)

Ang pangsal-i panudlo ginatal-us sa pangngaran bilang sa luyo, marapit ukon marayu sa taghambal.

Sa Luyo	Marapit	Marayu
dya, duya	ria, rian	to, ato, yadto

Indi dya dapat ikatalang sa pangsari demonstratibo (demonstrative adjective). Ang mga pangsal-i panudlo wara ti ginalaragway nga pangngaran sa pahayag, samtang ang mga pangsari demonstratibo may ginalaragway nga pangngaran.

Halimbawa:

Pangsal-i Panudlo	Panul-id Demonstratibo
Gusto mo <i>dya</i> ?	ang <i>dya</i> nga <u>balay</u>
Namit <i>ria</i> .	ang <i>ria</i> nga <u>pagkaun</u>
Kuhita <i>to</i> pangga.	ang <i>to</i> nga <u>balay</u>

3. Pananyog (Intensive Pronoun)

Ang pangsal-i pananyog sahi kang pangsal-i nga nagabalik sa anang kaugalingun ukon sa sang ka pangngaran agud tana maglutaw dugang. Makit-an dya pagkatapos kang mayor nga pangsal-i. Tungud dya panglutaw ukon pangduun lamang, sarang dya mahuslo sa pahayag nga wara nagabaylo kang dinalan kang pahayag.

Ang mga pananyog ginabutang sunod sa pangsal-i mayor (antecedent pronoun) ukon sa pangngaran (antecedent noun). Sa Kinaray-a may sibo nga pangsal-i mayor para sa kada pananyog.

Pangsal-i Mayor	Pananyog
ako	takun
ko	takun
kita	tatun
ikaw	timo
mo	timo
nimo	timo
kamo	tinyo
nyo	tinyo
tana	taná
tana	ria
nanda	taná
sanda	tanda

Panimaan: Ang mga pangsal-i panudlo sarang man tugroan kang pananyog. Ang *tana*, *ay* kag *ngan*, mga pananyog sa mga pangsal-i panudlo.

Halimbawa:

1. *Ria* **tana** nga isda, lab-as.
2. *Dya* **tana**, parakid-an sa talyer.
3. *To* **ay** ang pinggan nga losa.
4. *Ria* **ngan**.

Ang mga masunod halimbawa kang paggamit kang pananyog sa pahayag:

1. *Ako* **takun** ang nagsalog kang pantat sa taramnan.
2. Gin-ano *ko* **takun** to man?
3. *Kita* **tatun** ang manakud kang kable kang computer.
4. *Ikaw* **timo** ang maraha kang valenciana.
5. Ginsulud *mo* **timo** sa karton ang bayo.
6. Ginplantsa *nimo* **timo** ang bayo ni Lola.
7. *Kamo* **tinyo** to panagtag kang mga kodak ni gobernador!
8. Gintablug *nyo* **tinyo** ang urasip nga may gamitan pa ako ka to!
9. *Tana* **taná** karia ang nagpadara kang bulak kay Ofelia.
10. *Tana* **ria** ang nagapanawag.
11. Ginkanta *nanda* **taná** ang “Hallelujah”!
12. *Sanda* **tanda** nag-uli dayon pagkatapos lantaw kang sine.

Panimaan: Sa mga pamangkot (interrogative sentences) ukon mga pasugó (imperative sentences), may mga pananyog nga sarang

lutasun sa mga pangsal-i mayor nga andang ginatugruan duun kag mismo sanda ang ibulus. Sa dya nga kaso, sanda naga-untat sa pagkapananyog kag nagahimo nga bug-os nga pangsal-i pantawo.

Halimbawa:

1. Naano **takun** man?
2. **Tanda** ang mahimus kang entablado?
3. Nagkaun **timo** kang salad?
4. Mauli **tatun** run.
5. Kan-a **tinyo** ria.

Panimaan:

Sa Kinaray-a, wara ti “reflexive pronoun.” Sa Ingles, ang mga “reflexive pronoun” nagaliwán kang sang ka pangngaran ukon pangsal-i nga may ginahimo nga hulag sa anang kaugalingun tulad sa pahayag nga “Alfredo hurt *himself*.” Ang *himself* ang “reflexive pronoun” kag ang pangngaran nga Alfredo ang anang ginaliwán.

Ang pinakamarapit nga paglubad kang mga “reflexive pronouns” amo ang ***akun+ / imo+ / ana+ / anda+ / inyo+ kaugalingun***. Sa Kinaray-a, ang kaugalingun sang ka pangngaran. Ang Español nga “mismo” sarang masuay bilang “reflexive pronoun” pero dya inaypan nga tinaga kag mas laban nga kapin sa liwan kay sa kinaandan.

4. Pangmangkot (Interrogative Pronoun)

Ang pangsal-i pangmangkot ginagamit bilang panulong kang mga pahayag pamangkot. Sanda nagatal-us ukon nagatiglawas sa mga pangngaran nga ginasagap ukon ginapangayo sa pahayag. Indi dya sanda dapat ikatalang sa mga panul-id pamangkot (interrogative adverbs).

Ang mga kinaandan nga mga pangmangkot amo ang ***ano, sin-o, kay sin-o, diin, sin-o*** kag ***san-o***.

Ano ginagamit sa mga pamangkot nga ang surugdan mga bagay, konsepto, ukon hitabo

Halimbawa: ***Ano*** ang natabo kanimo?

Sin-o ginagamit sa mga pamangkot nga ang surugdan mga tawo

Halimbawa: **Sin-o** ang nagbukas kang gripo?

Sin-o ginagamit sa pamangkot nga nagasagap makilala ang sang ka tag-iya

Halimbawa: Kay **sin-o** dya pulgada?

Diin ginagamit sa mga pamangkot nga ang surugdan mga lugar ukon ginapahimtangan

Halimbawa: Sa **diin** na ginbutang ang payong?

San-o ginagamit sa mga pamangkot nga ang surugdan mga tion kang hitabo

Halimbawa: **San-o** ta pa ka dya madaug sa lotto man?

5. Labaw Pangsal-i (Super pronoun)

Ang labaw-pangsal-i tumalagsahun nga kinaiya kang Kinaray-a. Dya sarang gamitun bilang pangsal-i sa tanan nga bahin kang pamulongan.

Ang **kwan** kag **ano**, kapay-tanan sa pagbulus kang pangngaran. Sarang dya mabulus sa haros tanan nga bahin kang pamulongan. Ang **iwán** ginagamit bilang pangsal-i sa mga panghulag. Ang mga labaw pangsal-i kolokyal nga paggamit kang Kinaray-a kag masami ginagamit lamang sa mga sugidanun sa tunga kang mga tawo nga tuman ukon madalum ang pagkilala sa sara kag sara.

Ang dyang bahin kang pamulongan may elemento kang paglantu kon ano ang buut hambalun kang sara, kag ang dyang paglantu, mangin posible lamang kon may pagkilala sa tunga kang mga nagasugidanun. Masat-uman man nga dya ginagamit sa mga tion nga ang ginatal-usan, indi dayon madumduman kang manoghambal.

Halimbawa:

1. Nene, palihog ko buul kang tasa sa ibabaw kang lamesa.
 - **Kwan**, palihog ko **kwan** kang **kwan** sa ibabaw kang **kwan**.
2. Nonoy, palihog ko buul kang kanding sa toril kag ipaharabun sa

banglid.

- *Nonoy, palihog ko **iwan** kang kanding sa toril kag ipa-**iwan** sa banglid.*

Panimaan:

- Ang mga labaw pangsal-i, kon ginabulus sa mga panghulag, nagabaylo man kang anang porma suno sa mga pagsurundan para sa panghulag.
- Tungud sa mga labaw pangsal-i, ang Kinaray-a mahambal nga may kinaadman nga mangin lubug pa sa diin-diin.

ANG PANGSARI (The Adjective)

Ang **Pangsari** bahin kang pamulongan nga nagatugro kang kinaiya ukon nagapatpat sa pangngaran ukon pangsal-i. Kapin nga madinuagun ang Kinaray-a tungud rugya ka dya kag ang dya nga bahin kang pamulongan masami nga ginagamit sa mga binalaybay bilang mga panigbaylo kang pamulongan (figures of speech)

Halimbawa:

madalum nga awang

pito ka estudyante

lima ka pisos

mabug-at nga kahon

mahapus nga tela

gamay nga ria

SAHI KANG PANGSARI

May apat ka sahi ang pangsari: ang ***panglaragway***, ***pang-isip***, ***demonstratibo***, kag ***pangmangkot***.

1. ***Panglaragway***: Ang panglaragway nga pangsari nagatugro kang kinaiya sa pangngaran ukon pangsal-i. Sanda nagapatpat kang kalidad.

Halimbawa:

mataas nga bilding

dalitan nga man-ug

ilahas nga kuti

pula nga bulak

Takus kang Panglaragway

Ang panglaragway may tatlo ka takus:

- a. ***Isarahan*** – nagalaragway kang sang ka pangngaran ukon pangsal-i; sarang man maglaragway kang raku nga pangngaran pero wara it paraanggidan.

Halimbawa:

Ilumun si Amalia.

Makadat ang kabugaw.

Bahul nga sarakyan ang nag-agi.

Malangto ang kamantolan.

- b. ***Paanggid***– nagakompara kang darwa ukon kapin pa ka pangngaran ukon pangsal-i nga mahimo nga patas ukon di -patas ang kinaiya.

Ang *paanggid* ginagamitan kang mga tinaga nga ***pareho ka, tulad ka, patas ka, angay ka*** ukon ***mas*** bag-o ang pangsari. Diya nga mga tinaga masami ginagamit sa pagpaanggid kang darwa ka pangngaran ukon pangsal-i. Kon bukun patas ang kalidad kang ginapaanggid, sa tunga kang pangngaran ukon pangsal-i nga ginapaanggid, ginagamit ang pangsupon nga ***kay sa***. Kon ***mas*** ang ginagamit, ginadugangan kang unabid nga ***ma-*** ang pangsari.

Halimbawa:

1. *Pareho* sanda *ka* abtik mag-obra.
2. *Tulad ka* taas ni Giovanni si John Paul.
3. *Mas mahipid* sa gamit si Judy *kay sa* kay Marian.
4. *Mas masiri* ang lugum kang indigo *kay sa* sibukaw.

Ang ***mas*** tinaga nga hura sa Español. Sarang dya sal-ihan kang mga tumanduk nga tinaga tulad kang ***kapin sa, labaw sa, kubus sa***, kag ***kulang sa***. Sa dyang kaso kang pagsal-i, ginatakdan kang unabid nga ***ka-*** ang pangsari. Ginagamit man gihapon ang pangsupon nga ***kay sa***.

Halimbawa:

1. *Kapin sa* kapurusun si Efraim *kay sa* kay Quintin.
2. *Kubus sa* kalabugun ang buhok ni Melanie *kay sa* kay Jane.

Kon tuyo tugruan ka empasis ang pagkaararangay, ginagamit ang ***“lang”*** bilang dugang nga panglaragway. Sa Kinaray-a sarang nga indi hayag nga ginasambit ang darwa ka ginapaanggid ilabi run gid sa kaso kang mga pangsal-i.

Halimbawa:

1. *Pareho lang* sanda ka taas.
2. *Anggid lang* sanda ka arâ.

Sara man nga paagi sa pagpaanggid amo nga iligwatun ang inangan nga pangsari paagi sa paghimo kag pangsupon kang ***unabid nga nagasugod sa una nga tigbato kang inangan + ara/ra (ukon uru/ru, iri/ri)***. Idugang dayon ang mga tinaga nga ***tana+ gawa(ukon gamay) + pangngaran + “kay sa.”*** Dya ginagamit sa mga paanggid kon sa diin bukun man gid tama ka

bahul ang kinalain kang darwa ka ginapaanggid. Sarang man nga hunson ang **tana** kag indi paggamitun.

Halimbawa:

1. *Araambung tana gawa* si Lotis kay sa kay Shawie.
 2. *Taratam-is tana gawa* ang lumboy kay sa baligang.
 3. *Parapangsot tana gamay* ang kapay nga diya.
 4. *Iriiki gawa* ang balay ni James kay sa balay ni Tom.
- c. **Patuyong** – nagakumpara sa kinaiya kang kapin sa darwa nga pangngaran ukon pangsali-i kag nagapahayag kang kalabawan ukon kakubusan kang isara kon ipaangay sa iban; sarang man maglaragway kang sang ka pangngaran ukon pangsali-i lamang pero nagapahayag kang katam-anan kang kinaiya; sa pagpakita kang kalabawan ukon kakubusan, ginagamitan kang unabid nga **pinaka-** ang inangan nga pangsari; sa pagpakita kang katam-an, ginagamitan kang unabid nga **ka-** ang pangsari ukon ginaliwat-liwat ang pangsari kag ginasali-utan kang lang-at; para sa kapin nga empasis kang katam-an, ang gamit kang **ka-** kag ang **pagliwat-liwat** kang pangsari sarang idunganun.

Halimbawa:

1. Tana ang may **pinakamataas** nga grado sa klase.
 2. *Katunog* kang bagting kang lingganay.
 3. *Hamothamot* ang ilang-ilang.
 4. *Kabahulbahul* kang barko.
- d. **Paararangay** – nagapakita kang pagkapareho kang kinaiya kang kapin sa darwa ukon wara masintud nga karakuun kang mga ginapaanggid; ginagamitan kang mga tinaga nga **parareho lang, ararangay lang, turulad lang, pararatas lang**. Ginatakdan kang unabid nga **ka-** ang pangsari.

Halimbawa:

1. *Parareho lang* sanda tanan **kataas**.
2. *Ararangay lang* ang mga kabulakan sa **kahamot**.
3. *Tururulad lang* ang mga kapispisan sa **kagahud**.

2. **Pang-isip:** Ang pang-isip nagapakilala ka kadurohon, kagamayun, kantidad ukon binilog kang pangngaran ukon pangsal-i.

Sahi kang Pang-isip

May darwa ka sahi ang pang-isip: ***pat-ud*** kag ***di pat-ud***

- a. ***Pat-ud*** - nagapahayag kang eksakto ukon nagakasigo nga kadurohon, kagamayun, kantidad ukon binilog kang pangngaran ukon pangsal-i

Sahi kang pat-ud nga pang-isip

- a. numero: isara, darwa, tatlo, apat, lima . . .
sambilog, darwambilog, tatlumbilog
- b. pasunod: una, ikarwa, ikatlo, ikap-at, ikalima
panguna, pangarwa, pangatlo
- c. bahin: san tunga, sam pihak, por syento (5%), fraksyon ($\frac{1}{3}$), bilog, tanan
- d. tagtag: tig-isara, tigdarwa
- e. panipon: darwadarwa, tatlotatlo
- f. kantidad: sang gatos (Php 100) sang ka dolyar (\$ 1)
singko sentimos (5¢)
- g. volyum: sang ka sako, tatlo ka gantang, lima ka metro
kubiko

Halimbawa:

darwa ka bata
sam bilog nga idik
ikatlo nga bahin
pang-apat sa magburugto
sang kap-at ka papel
tig darwa ka puna ka lupa
lima ka pisos nga tinapay
sang ka pilo nga dugang
sang gantang nga bugas

- b. ***Di pat-ud*** - nagapahayag kang indi masiguro ukon bukan eksakto nga kadurohon, kantidad ukon binilog kang pangngaran ukon pangsal-i.

Halimbawa:

duro nga tawo
raku ang isda
sobra ang ginbakal nga kalamay
gamay nga botante
piram bilog nga puno kang niyog
pirang nahut nga garatong
irisipun ang nabuhi nga gutok
kapin sa kalim-an

3. Pangmangkot: Ang pangsari pangmangkot daw pangsali pangmangkot ugaring ang nauna may ginatumud nga pangngaran ukon pangsali nga hayag sa pahayag, samtang ang pangarwa, wara. Ang pangsari pangsali indi makatindug nga wara ti ginaangtan nga pangngaran ukon pangsali. Kon abi bul-un ang pangngaran ukon pangsali nga ginaangtan kang pangsari pamangkot, mabag-o ang kahulugan kang pahayag kag dya maduraan kang dinalan.

Halimbawa:

1. *Ano* nga bulong ang imnun ko kada adlaw?
2. *Sa diin* dya ka dya ang samra ni Maica?
3. *Sin-o* ka ninyo ni McLunes ang tag-iya kang helmet nga dya?

Makit-an sa mga halimbawa nga ang mga pangsari pangmangkot, wara ti ginatal-usan nga pangngaran ukon pangsali, kay ang sabat sa andang ginapamangkot hayag run mismo sa pahayag kag piriliun run lang.

4. Pangsari Demonstratibo: Ang pangsari demonstratibo daw pangsali panudlo lamang nga dya may ginatumud nga pangngaran ukon pangsali nga hayag sa pahayag samtang sa pangsali panudlo, wara. Ang pangsari demonstratibo nagasari sa pangngaran ukon pangsali paagi sa pagtudo kag pagpain kananda sa iban.

Halimbawa:

1. Ang *dya* nga tasa gin-imnan kang Santo Papa.
2. Ang *ria* nga tela himo sa lawa kang damang nga Golden Orb.
3. Ang *to* nga paminta, halin pa sa India.
4. *Ria* sanda mga taga San Antonio Chorale.

5. Ang *dya* nga dya, kinahanglan pa pinohon.

Ang artikulo “ang,” “ka,” kag “nga”

Ang artikulo “ang”

Ang artikulo “ang” sang ka sahi kang pangsari demonstratibo nga nagapakilala kang kabug-osan ukon kapat-odan kang sang ka pangngaran, pangsal-i, kag tipun nga ginagamit bilang pangngaran.

Halimbawa:

1. Nag-ingaw *ang* kuti.
2. Nautod *ang* katig kang bangka ni Henry.
3. *Ang dya* tana ay, dar-a pauli.
4. *Ang* hinayhinay na nga pamanaw *ang* nagpaurihi kanamun.

Ang “ang” ginagamit man bilang pagpakilala kang sang ka pinasahi nga bagay bilang pagdayaw ukon bilang pagtamay.

Halimbawa:

1. Wara it iba nga bitoon nga nagsiga ka tong gabii kundi *ang* Nora Aunor!
2. Dya ruman *ang* hanginun nga sawa ka gobernador. Gamo ruman dya!

Ang artikulo “ka”

Ang artikulo “ka” makit-an sa mga tipun nga pangsari pang-isip. Dya ginasal-ut pagkatapos kang pang-isip bago kon ano ang gina-isip.

Halimbawa:

1. apat ka motorsiklo
2. lima ka payong
3. onse ka lapak
4. pito ka panid

Ang artikulo “nga”

Ang artikulo “nga” nagapakilala kang sang ka bagay nga

ginalaragway ukon panglaragway sa sang ka bagay. Bisan sa diin nga sitwasyon, makita ang “nga” sa tunga kang pangsari kag ginasari, ukon ginasari kag pangsari. Sa dya nga sitwasyon, makita nga ang artikulo “nga” nagagiho man bilang sang ka pangsari demonstratibo kay dya nagatudo kang bagay nga ginalaragway sa pareho nga higayon nga ana dya ginapakilala.

Halimbawa:

1. Ang balay *nga* bahul.
2. Raku *nga* istorya ang nabatian ko.
3. Ang munga *nga* de rasa.

Ang artikulo “nga” nagagiho man bilang pangsugpon panaytay ukon pang-ilub.

ANG PANGHULAG (The Verb)

Ang **Panghulag** bahin kang pamulongan nga nagatuhoy sa hulag ukon giho. Sa kinaandan nga istruktura kang **pahayag** ang panghulag ginabutang bag-o ang **surugdan**.

Halimbawa. **Maagto** ako sa Manila. (*I will go to Manila.*)

IGPANAHON KANG PANGHULAG

Ang panghulag sa Kinaray-a may tatlo ka igpanahon nga nagatudo sa tion kang pagkatabo kang sang ka hulag. Ang dya nga igpanahon nagasakup sa:

- Yano (simple)
- Panigi (progressive)
- Binug-os (perfect)

YANO (Simple): Ang panghulag sa yano may tatlo ka hitaboan abay ang panian, pangligad, kag paraabuton.

A. Panián (present tense). Ang dya nga hitaboan nagatuhoy sa mga hulag sa kalagian ukon nián. Diya ginagamit sa pagpakita kang nagakaratabo nián, kinaandan nga hirikuton, kag kamatuoran pangkabug-osan.

Halimbawa:

nagapakita kang kinaandan nga hirikuton (habitual action)

1. **Nagapanglaba** si Nanay adlaw-adlaw.
2. **Nagaparigos** ako kada aga.
3. **Nagapamarbas** si Tatay kada tatlo ka adlaw.

nagakaratabo nián (present action)

1. **Nagasaot** si Ontoy.
2. **Ginakaun** ni Miriam ang tinapay.
3. **Ginakuyaban** sanda ni Pitok.

kamatuoran pangkabug-osan (general truth)

1. **Nagabutlak** ang adlaw sa Sidlangan.
2. **Nagaugsad** kistra sa sang ka bulan.
3. **Nagapanggamot** ang kahoy.

B. Pangligád (past tense). Ang dya nga hitaboan nagatuhoy sa mga hulag nga natabo sa nagligad nga panahon. Kon tuyo nga labi nga mangin matul-id ang pahayag, gamitan kang tandâ panahon (time indicator) ang pahayag.

Halimbawa:

1. **Nagbakal** ako kang habon kahapon.
2. **Pinarigosan** ni Nanay ang mga ayam.
3. **Nagsiyagit** si Inday.
4. **Pinamanyos** ni Manding Tibang ang lana.

C. Paraabuton. Ang dya nga hitaboan nagatuhoy sa mga hulag nga wara pa mahimo, ginapaabot ukon himuon pa lamang.

Halimbawa:

1. **Maturuk** ako kang andang sipal sa harum-an.
2. **Kantahun** ta ang pagdayaw.
3. **Harkan** ta ikaw kar-on!

KAHIMTANGAN KANG PANGHULAG

Sa pagbalay kang panghulag sa yano nga igpanahon, dapat lantawun ang **kahimtangan** kang hulag. Ang panghulag may tatlo ka kahimtangan: **surugdanun** (subjective), **tuhoy** (objective), **lipdun**.

- **Surugdanun** (subjective case) - kahimtangan nga ang hulag ginahimo kang surugdan (subject) pananglit wara ti tuhoy (direct object).

Halimbawa:

1. **Nagsaot** ako.
2. **Nagaturog** si Tatay.
3. **Mauli** si Roger.

- **Tuhoy** (objective case) kahimtangan nga ang hulag ginabuhat kang **surugdan** sa sang ka **tuhoy** (direct object).

Halimbawa.

1. **Sinaot** ko ang tinikling.
2. **Ginakaun** ko ang tinapay.
3. **Patindugun** ko ang balay.

- **Lipdun** kahimtangan kon sa diin may lipud ukon hayag nga salu-tuhoy (indirect object) ukon may ginapasat-um nga kondisyon ukon kinaandan nga gawi.

Halimbawa.

1. **Kinantahan** ni Rommel si Sarah.
2. **Ininitan** ni Badu kang tubig si Mal-am Rosa para pararigos.
3. **Ginaturugan** lang ni Nonoy ang obra na.
4. **Bayaan** na lang tana karia ang taramnan.

ANG PAGBALAY KANG PANGHULAG SUNO SA KAHIMTANGAN

Ang pagbalay kang panghulag sa nagasanto nga kahimtangan nagapangayo kang mabadlung nga pamalay. Ang ginagamit nga pamalay amo ang mga **panabid** (suffixes).

Tutuyan 1. Pagbalay kang panghulag sa igpanahon yano.

Igpanahon (tense)	Inangan (base word)	Kahimtangan (case)		
		<i>Surugdanun</i>	<i>Tuhoy</i>	<i>lipdun</i>
<i>Yano</i>	<i>Kaun</i>			
Panián	Kaun	(Naga) + kaun	(Gina) + kaun	(Gina) + kaun +
Pangligád	Kaun	(Nag) + kaun	K +(in)+aun	K + (in) aun + (an)
Paraabuton	Kaun	(Ma) + kaun	(Kaun) + un	Kaun + (an)

ANG PAGBALAY KANG PANGHULAG SUNO SA KASULHAYAN

Sara sa kapinasahi kang Kinaray-a amo nga mabaskug ang ana ka dya pamatyag sa kasulhay ukon kagamo kang hulag. Ang dya nga kapinasahi indi makita sa Ingles ukon Español. Ang panghulag ginapasanto man suno sa anang kasulhayan (sense of order). Ang kasulhayan may darwa ka sari: **masulhay** kag **madayad**.

Masulhay: nagapakita kang hulag nga matawhay ukon matinahurun. Ang dagway kang panghulag masulhay nagasunod sa dagway kang panghulagan sa surugdanun.

Madayad: nagapakita kang hulag nga may kadayad, kagamo, kakulba, paggirinual, kulang sa dugaduga, pagpabaya, kag wara sa panuytoy. Ang dagway kang panghulag madayad nagabalhin.

Tutoyan 2. Pagsurundan sa pagligwat kang dagway kang panghulagan suno sa kasulhayan.

Igpanahon	Inangan	Kasulhayan		
		Masulhay	Madayad	
Yano	Kanta	Solo/ Raku	Solo	raku
Pangligád	kanta	(nag)+kanta	(nag)+k+(in) +anta	(Nag)+k+(irin) +anta
Panián	kanta	(naga)+kanta	(naga)+k+(in) +anta	(Naga)+k+(irin) +anta
Paraabuton	kanta	(ma)+kanta	(ma)+k+(in) +anta	(Ma)+k+(irin) +anta

Halimbawa:

Masulhay (Solo)

1. Nagsaot tana.
2. Nagasipal si Mayang.
3. Mangali si Dirung kang singkamas.

Masulhay (Raku)

1. Nagkanta sanda sa simbahan.
2. Nagasugal sanday Gupi, Monding kag Badong sa balay.
3. Masakay ang mga kababaihan sa karosa.

Madayad (Solo)

1. Nagkinanta si Dolor sa dalum-kahoy.
2. Nagasininggit si Apyok sa likod-eskwelahan.
3. Masinuay timo karia nga may rosaryo pa!

Madayad (Raku)

1. Nagsirinumbali ang kagamitan sa sala.
2. Nagakirinimod ang mga mal-am sa haya kang patay kay may

- nagbayo kang pula.
3. *Mapirinangadi* gid ang mga priso kon islan kang istrikto nga wardin si Escarilla.

ANG PAGBALAY KANG PANGHULAG SUNO SA KARAKUUN KANG TUHOY

Sang ka tumalagsahun nga kinaiya kang Kinaray-a ang pagbalay kang panghulag suno sa karakuun kang tuhoy. Sa dya nga sitwasyon, bisan pa ang karakuun kang tuhoy wara ginapakita kang tinaga nga “mga” ukon mga panabid nga “ka-” kag “-an”, ang porma kang panghulag sarang magpahayag kang karakuun kang tuhoy.

Solo ang tuhoy:

Kinaandan nga mga panabid ang ginagamit sa panghulag kon solo ang tuhoy. Wara ti pagbag-o sa inangan.

Halimbawa:

1. ***Nag***bakal ako ka tinapay.
2. ***Nag***baligya ako ka paray.
3. ***Nag***himo ako ka project.
4. ***Nag***atimpla si Sofia kang kape.
5. ***Mah***amot ako ka bulak.
6. ***Ma***kaun ako ka kan-un.

Raku ang tuhoy:

Sa sitwasyon nga raku ang tuhoy, darwa ang sarang matabo. **Una**, may pagligwan sa panabid nga ginagamit sa pagpakita kang igpanahon kag may pagligwan man sa inangan kang panghulag. **Pangarwa**, may pagligwan sa panabid pero wara ti pagligwan sa inangan nga panghulag.

A. May pagligwan sa panabid kag panghulag.

A. 1 Halimbawa:

1. ***Nan***anum ako kang mararing. (halin sa solo nga ***Nag***tanum)
2. ***Nan***ukol si Gene kang imaw na. (halin sa ***Nag***dukol)
3. ***Nan***aka si Andok niyog (halin sa solo nga ***Nag***saka)
4. ***Mam***akal ako kang tinapay. (halin sa solo nga ***Ma***bakal)
5. ***Mam***akas si Romeo kang gumaa. (halin sa solo nga ***Ma***pakas)

6. **Mang**agat ang ayam kang tawo. (halin sa solo nga **Mang**agat)

A.2 Halimbawa

1. **Pin**amalgia na ang anang mga alahas. (halin sa solo nga binaligia)
2. **Pina**nupung na ang mga sanga kang santan. (halin sa solo nga tinupung)
3. **Ip**angug-ung to anay ang mga baka. (halin sa solo nga ipang kug-ung).

Suno sa halimbawa, sarang natun mahambal nga pira sa mga pagsurundan (Para sa A.1 kag A.2) sa pagligwat kang panghulag kon raku ang tuhoy amo ang mga masunod:

1. Kon ang inangan nagasugod sa letra nga S, T hulugon ang S ukon T kag islan kang N.
2. Kon ang inangan nagasugod sa letra nga B, P hulugon ang B ukon P kag islan kang M
3. Kon ang inangan nagasugod sa letra nga K hulugon ang K kag islan kang NG
4. Kon ang inangan nagasugod sa letra nga H,L ukon bisan ano sa mga palimug, wara ti balhin sa inangan pero may balhin sa panabid.

Kon ang panghulag sa panián, masami wara ti pagbaylo kang porma kang inangan.

B. Ang pagligwan sa panabid lamang

Halimbawa:

1. **Nang**hatud ka mga obrero si Mayor Dava sa pihak baryo. (halin sa solo nga **Nag**hatud)
2. **Nang**lambat ang omang sa likuan. (halin sa solo nga **Nag**lambat)
3. **Nang**isol sa mga panugda si Capt. Coro. (halin sa solo nga **Nag**-isol)

ANG PAGBALAY KANG PANGHULAG SA MGA PAHAYAG PASUGÓ

Kon ang panghulag ginagamit sa pahayag nga pasugó, ginaligwat ang dagway ka dya suno sa kon ang pahayag **una**, may tuhoy ukon **ikarwa**, may salu-tuhoy.

Tutoyan 3. Pagsurundan sa pagligwat kang panghulag sa mga pahayag nga pasugó.

Inangan	May Tuhoy	May salu-tuhoy
saka	saka + (a)	saka + (i)
dugos	dugos + (a)	dugos + (i)
usap	usap + (a)	usap + (i)
tahi	tahi + (a)	tahi + (i)

Halimbawa:

May tuhoy

1. ***Saka*** abi ang niyog.
2. ***Dugusa*** ang mangga.
3. ***Usapa*** ang bunga.
4. ***Tahia*** ang pantalon.

May salu-tuhoy

1. ***Sakai*** abi ako kang niyog.
2. ***Dugusi*** abi ako kang mangga.
3. ***Usapi*** abi ako kang bunga.
4. ***Tahii*** abi ako kang pantalon.

Panimaan: Sugponi kang uribid nga “-i” ang inangan sa masunod nga mga kahimtangan

- Kon tuyo mo magsugo nga ibuhinan (partake of) ang sang ka bagay

Halimbawa:

1. ***Kan-i*** bala ang tinapay.
2. ***Buhini*** ang tubig.
3. ***Kagti*** ang binoog.

- Kon ang sugo nagabuut kang panglawas nga pagdut-anay kang surugdan sa tuhoy,
Halimbawa:

1. ***Harki*** bala si Cherry.
2. ***Sag-idi*** ang butkun na.

3. **Kapti** alima na.

- Kon ang sugo nagabuut kang hulag nga nagapaayon (direction)

Halimbawa:

1. **Palibuti** ninyo ang balay!
2. **Paray-i** ang man-ug!
3. **Agtoni** si Lola mo.
4. **Gaw-i** ninyo.
5. **Sudli** ninyo ka tubig ang banga.

BINUG-OS NGA IGPANAHON (Perfect Tense): Ang binug-os nga igpanahon nagapakita kang hulag nga nabug-os ukon nahuman sa nagligad, panian ukon paraabuton.

Tutoyan 4. Pagsurundan sa pagligwat kang panghulag sa binug-os nga igpanahon paagto sa andang mga hitaboan

Panghulag (Inangan)	Binug-os Panian	Binug-os Pangligád	Binug-os Paraabuton
Panghulag 1	Naka + panghulag 1 + run	Naka + panhulag 1 + run + surugdan + kang + panghulag 2 (yano nagligad) + <u>tanda panahon pangligad</u> <i>Ang tanda panahon pangligád sarang man nga indi pag-iabayun. Indi dya makaapekto sa kasaktohan kang lantipulong pananglit makabuhin kang kasinaw kang impormasyon.</i>	Naka + panghulag 1 + run + surugdan + karia + pag + panghulag 2 + <u>tanda panahon pangparaabuton</u> <i>Ang tanda panahon pangparaabuton sarang man nga indi pag-iabayun. Indi dya makaapekto sa kasaktohan kang lantipulong pananglit makubihn kang kasinaw kang impormasyon.</i>

Halimbawa:

Binug-os Panián (Present perfect): nagapakita kang pagkabug-os kang hulag sa nián.

1. ***Nakakaun*** run ako.
2. ***Nakaabot*** run si Tatay.

Binug-os Pangligád (Past perfect): nagapakita kang pagkabug-os kang hulag bag-o natabo ang sang ka hulag pa sa nagligad.

1. ***Nakakaun*** run ako kang nag-abot sanda kahapon.
2. ***Nakaparigos*** run ako kang nawad-an ka tubig.

Binug-os Paraabuton (Future perfect): nagapakita kang ginapaabot nga pagbug-os kang hulag bag-o pa matabo ang sara pa ka hulag.

1. ***Nakakaun*** run ako karia pag-abot ninyo.
2. ***Nakapakasal*** run sanda karia pagsamput ka Mayo.

IGPANAHOH NGA YANO PANIGE (Simple Progressive Tense): Ang Yano Panige nagapakita kang nagapadyon ukon tayuyon nga hulag.

Tutuyan 5. Pagsurundan sa pagligwat kang mga panghulag sa panige nga igpanahon paagto sa andang hitaboan

<i>Panghulag</i>	<i>Panige Panián</i>	<i>Panige Pangligád</i>	<i>Panige Paraabuton</i>
kaun	naga + kaun + pa	naga + kaun + pa + kang + panghulag yano pangligad (+ tanda panahon sa nagligad)	maga+ kaun + pa (+ tanda panahon sa paraabuton)
	gina + kaun + pa	gina + kaun + pa + kang + panghulag yano pangligad (+ tanda panahon sa nagligad)	maga (gina) + kaun+ -un (-an) + pa + pag + panghulag / (+ tanda panahon sa paraabuton)

Panimaan: Ang gamit kang *gina-* ukon *paga-* nagatugro kalutawan sa tuhay (direct object) samtang ang gamit kang *maga-* nagatugro kalutawan sa hulag.

Halimbawa:

Panige Panian (Present Progressive): Ang panige panian nagapahayag kang hulag nga nagapadayon nián.

1. *Nagakaun pa* ako.
2. *Ginakaun ko pa* ang tinapay.

Panige Pangligád (Past Progressive): Ang panige pangligad nagapahayag kang hulag nga nagapadayon kon san-o man sa nagligad.

1. *Nagakaun pa* tana kang nag-abot si Tatay kaina.
2. *Ginakaun na pa* ang tinapay kang nag-abot ang tag-iya kahapon.

Panige Paraabuton (Future Progressive): Ang panige paraabuton nagapahayag kang ginapaabot nga nagapadayon nga hulag kon san-o man sa paarabuton.

Magapamunsyon pa kami antes ang pista sa Lanag.
Pagahimuon ko pa ang proyekto ko kar-on sa gabii.

Panimaan: Taliwas sa Ingles, wara ti binug-os panige (perfect progressive) nga igpanahon sa Kinaray-a.

ANG PANGHULAG “PA”

Ang “pa” bilang panghulag pananyog

Ang panghulag “pa” sara pa sa pagkapinasahi kang Kinaray-a. Dya mahambal nga nagapasangyog kang “pagka” ukon estado kang kabug-osan kang sang ka bagay sa hambal nga ana ginatugroan kang pasagunson ukon komfirmasyon ang kahulugan kang tinaga nga anang ginasundan. Dya nagadara kang pamatyag kang pag-insister.

Kon ikompara sa Ingles, anggid ang kahulugan ka dya sa mga tinaga nga is kag am; ukon kon ikompara sa Español, sa verbo ser. Pero hay wara dya ginagamit bilang linking verb kang Ingles ukon pandiwang pangatnig kang Tagalog. Ang andang kaanggidan nagatapos sa kahulugan nga “pagka.” Ang “pa” nagahulag bilang pananyog sa hambal nga daw may gawi kang pangsal-i pananyog.

Halimbawa:

1. Sigeha *pa* ensayo ka kanta.
2. Ikaw *pa* gid to sag-ub ka tubig.
3. Wara *pa* tana kaabot.
4. Ako *pa*!

MGA PINGÁS NGA PANGHULAG

Ang “pa” bilang pingás nga panghulag

Ang “pa” mahambal man nga pinasahi nga panghulag tungud dya may kahulugan nga indi mabug-os kon indi maimaw sa ibang tinaga. Tawgun ta dya nga ***pingás nga panghulag***.

Andut nga pingás nga panghulag? Andut bukun simple nga morpema panabid? Dya tungud sa painu-ino nga ang “pa” nagagiho bilang panghamtang. Kon lantawun, ang “pa” kalibugan nga morpema panabid kag panghamtang nga tinaga.

Ang “pa” nagakahulugan nga “mangin sa estado ka” kon dya nagasunod sa pangngaran ukon pangsari. Ginapakita ka dya ang pagluntad kang kalidad, ukon estado ka tinaga nga ana ginaimawan sa sang ka tuhoy. Ginasugpon dya sa inangan bag-o isogon ang bilog nga panghulag paagto sa anang hitaboan.

Halimbawa:

1. Mapakkurung ako. (*Sa halimbawa, ginaangkun kang tinaga nga “ako” ang kalidad nga kurung.*)
2. Nagpahhipushipus si Rachel. (*Sa halimbawa, ginaangkun kang tinaga nga “Rachel” ang kalidad nga hipushipus.*)
3. MapaManila si Fritz. (*Sa halimbawa ginasudlan kang tinaga nga “ako” ang estado kang lugar nga Manila.*)
4. Mapanorte si Nielbirth. (*Sa halimbawa ginasudlan kang tinaga*

nga Nielbirth ang estado kang lugar nga norte.)

5. Ginapatuka na ang pating ka paray.
6. Nagparamig tana kang irimnun sa tuburan.

Ang “ngin” kag “pangin”

Ang “ngin” bilang panghulag nagakahulugan kang pagkabug-os ukon pagkapat-ud kang kaugalingun kag kinaiya.

Halimbawa:

1. Ang Diyos nangin tawo.
2. Mangin gobernador ako kang Antique!

Ang “pangin” pingás nga panghulag nga patas ang kahulugan sa “pa.”

Halimbawa:

1. Nagpangin duraan si Valentina.
2. Nagpangin yadi pa si Apolon sa tindahan.
3. Nagapangin padlus ang sili sa alima ni Alberto.

Ang “ka”

Ang “ka” sara pa sa mga pingás nga panghulag. Dya nagapamaan kang estado kang pagkahimo kang sangka bagay.

Halimbawa:

1. Wara pa timo nakabati kang balita hay?
2. Nakalupad run ang eroplano?
3. Makatambong kuno tana sa kasal.

Ang Panul-id (The Adverb)

Ang **Panul-id** sang ka bahin kang pamulongan nga nagalaragway kang panghulag, pangsari ukon isara pa gid ka panul-id. Sa mga halimbawa nga makita sa idalum, ang panul-id nakuritan sa dalum samtang ang andang ginalaragway nakasulat palihay.

Halimbawa:

Panul-id nga nagalaragway sa panghulag.

1. Dasig *magdalagan* ang kabayo.
2. Hinali *natunaw* ang yelo.

Panul-id nga nagalaragway sa pangsari.

1. Tam-an ka *tandus* si Inday.
2. Daw *raw-ay* ang ugali na.

Panul-id nga nagalaragway sa patas nga panul-id.

1. Sobra ka *maamligun* nga nagpanaw ang mal-am nga may bari.
2. *Bahul* gid ang pagtahod kang mga pumuluyo sa Obispo.

SAHI KANG PANUL-ID

May pira ka sahi ang panul-id suno sa andang gamit.

1. Panul-id Pangginawi (Adverb of Manner). Ang panul-id pangginawi nagasaysay kon paano nagakatabo ang sang ka hulag.

Halimbawa:

1. Malipayun na nga *ginbaton* ang anang tropeyo sa paindis-indis sa pagkanta.
2. Maabtik na nga *ginsabat* ang pamangkot kang maestro.
3. Manami *magsaot* si Susan.
4. Tanda *mamadil* ang pulis.

2. Panul-id Panglugar (Adverb of Place). Ang panul-id panglugar nagalaragway sa hulag paagi sa pagsaysay kon sa diin dya natabo. Simple lang ang mga pagsurundan para makilala ang sang ka panul-id panglugar:

- Nagasaysay kon sa diin nagakatabo ang giho kang panghulag
- Sarang man mangin paayon, tulad kang paibabaw, panorte, palibot
- Nagatumud man sa mga distansya, tulad kang rapit, rayu
- Nagatumud man kang ginahimtangan kang sang ka bagay angut sa sara pa ka bagay tulad kang sa tunga, sa dalum, sa likod, lapos sa

Panimaan: May mga tinaga nga porma pangsal-i panudlo pananglit nagagiho bilang panul-id. Indi magtalang. Ang panul-id may ginalaragway nga panghulag. Ang pangsal-i taná, wara. Sa mga pahayag sa idalum, ang mga panul-id nakuritan sa idalum samtang ang andang ginalaragway nga panghulag nakasulat palihay.

Mga panul-id panglugar nga daw pangsal-i panudlo:

rugya, rudya, dya, gya, rugto, rudto, to, rugyan, rudyan, dyan, duya, dya, ria, ra

Halimbawa kang paggamit:

1. Rugya *ginlubung* ang paborito ko nga ayam.
2. Rugto *pa* ang balay nanda.
3. Rugyan lang *nagsuhot* ang balabaw.
4. Duya *nakatuip* kang bulawan si Rosauro.
5. Mayad ria ang *ginahimo* mo.

Iba pang halimbawa kang panul-id panglugar:

1. *Nagdiretso* sanda panorte matapos ang parada sa banwa.
2. Rapit lang ang *gintup-an* ang shot put.
3. Sa tunga kang mga balay ni Vicente kag Julian *ginhiwat* ang binayle.
4. *Nagaluko* ang kuti sa idalum kang siya.
5. *Maagto* kita sa uma.
6. Bisan sa diin lang *nagtupa* ang abo kang Bulkan Pinatubo!

3. Panul-id Pangpanahon (Adverb of Time & Frequency). Ang panul-id pangpanahon nagasaysay kang panahon kang pagkatabo kang sang ka hulag. Simple lang ang mga pagsurundan para makilala ang sang ka panul-id pangpanahon:

- Nagasaysay kon kasan-o nagakatabo ang giho kang panghulag

- Nagatumud sa kalawidun kang giho kang panghulag
- Nagatumud sa kasamihun kang giho kang panghulag
Halimbawa:

1. *Nag-uli* sa Valderrama si Manang Jing kahapon.
2. *Kinse ka tuig* ako *nagpangamo* sa Saudi Arabia.
3. *Adlaw-adlaw* na *ginausisa* ang mga pananum.
4. *Pirmi* *nagaligoy* si Marie.
5. *Talagsa magbisita* ang umagad na nga Amerikano.

Panimaan: Kon nagagamit kang kapin pa sa sara ka panul-id pangpanahon sa sang ka pahayag, dapat dya pasunodon suno sa ginatumud sugod sa kalawidun, dayon sa kasamihun, tapos sa kon kasan-o.

Halimbawa:

1. *Lima ka oras* ako *kada adlaw naga-obra* sa talyer ka dya.
2. *Lawid* akun *hulat* kanimo kang nagligad tuig.

4. Panul-id Pangsingkal (Adverb of Degree). Ang panul-id pangsingkal nagasaysay kang kasingkal, kasugngun, kasanyog ukon purus kang sang ka pangsari, panghulag ukon sang ka panul-id pa.

Halimbawa:

1. *Haruson* na *matapos* ang anang ginatun-an sa karakuun kang ginasugo kana.
2. *Natapos* na tanan nga orobrahun sa opisina.
3. *Bahul gid* ang halit nga gindara kang Bagyo Frank.
4. *Ikian lang matumba* ang plorera sa lamisa.
5. *Daw nami* man ang opinyon kang konsehal parti sa proyekto.
6. *Sa kanamit* kang kaldereta nga ginraha ni Mario.

5. Panul-id Pangkabangdanan (Adverb of Reason). Ang panul-id pangkabangdanan nagasaysay kang kabangdanan kang panghulag, pangsari ukon sara pa nga panul-id. Hapus lang makilala ang sang ka panul-id pangkabangdanan:

- Masami makita sa tunga kang kabangdanan kag kinaabtan sa sang ka pahayag

- Sarang magpanulong sa rason
- Mahimo magpanulong sa kinaabtan

Halimbawa:

1. *Mahuyang* ang siya kundi nagguba kang pinungkuan ni Taba.
2. *Higku* run ang salug gani nanglampaso si Dave.
3. *Turog* run ang tanan amo nga hinayhinay ang anang pagpanaw.
4. Kay man *sagad* si Maria manahi, nagraku ang anang suki.
5. Bangud dya *delikado*, nagpasa kang ordinansa ang Sangguniang Panlalawigan nga nagadumili sa paggamit kang dinamita sa pagpangisda.

Panul-id Panuod ukon Pangindi (Adverb of Affirmation or Negation). Ang mga panul-id panuod ukon pangindi nagasaysay kang kapat-udan ukon kasiguraduhan kang panghulag, pangsari ukon sara pa ka panul-id. Kon baliskadun, sarang man dya magsaysay kang indi pagkatabo ukon kahimtangan kang pagkabukun.

Halimbawa kang Panuod

1. *Aram gid* man tana.
2. Sigurado nga *sakto* ikaw.

Halimbawa kang Pangindi

1. *Indi pagkan-a* ang cake kay para pa ria sa rum-an.
2. *Bukun ti hamot* ang bulak ka sabilaw.

6. Panul-id Pamangkot (Interrogative Adverbs). Ang panul-id pamangkot nagapangita kang sabat sa kon san-o, paano, diin, ano, pira, sang-ano kag andut. Dya sanda sarang man mamangkot kang takus kang mga pangsari, kantidad ukon kasamihun. Indi dya dapat ikatalang sa pangsal-i pangmangkot. Ang panul-id pamangkot nagapamangkot bahin sa panghulag ukon pangsari kag bukun bahin sa pangngaran.

Halimbawa

1. San-o kamo *masugod* himo kang modelo kang tangke?

2. Paano na *ginbuhat* ang sinakol?
3. Diin mo *ginbutang* ang plantsa?
4. Andut haw nga *wara naglapus* ang kuryente sa lugar namun?
5. Ano *kataas* si Jordan?
6. Pira sanda ka *bilog* mapasakup sa Olympiada?

7. Panul-id Pasunod (Adverb of Number). Ang panul-id pasunod nagalaragway sa pagpasunod kang panghulag, pangsari ukon sara pa ka panul-id. Indi dya dapat ikatalang sa pangsari pang-isip nga pasunod nga nagalaragway taná sa pagpasunod kang mga pangngaran kag pangsal-i.

Halimbawa:

1. Una, *rayu* ang Manila. Pangarwa, *mahal* ang pamasahe.
2. Pangatlo *ginbata* si Sebastian.
3. Urihi tana *nag-abot*.

8. Ang panul-id “kang”

Ang panul-id “kang” sang ka sahi kang panul-id nga nagapatpat sa sang ka hulag paagi sa pagtumud sa ana ka dya tagbuhat.

Halimbawa:

1. Gintaban kang kuti ang lamayo.
2. Ginproseso kang ahente ang aplikasyon para sa rehistrasyon.

9. Ang gid, lang, anay, sa kag pa

Ang gid, lang, anay, sa kag pa mga pinasahi nga panul-id sa sugid nga ang andang kahulugan sa pahayag indi mabug-os kon sanda indi maimaw sa iban nga mga panul-id.

Ang kahulugan kang gid nagahayon sa kasingkal. Amo man ang sa kag lang, pero bukun sa tanan nga panahon.

Halimbawa:

1. Duro gid ka raku ang apog nga ginsimpon sa molases.
2. Indi gid timo hay magsugot sa kontrata?

3. Sa *kadasig* kanimo maglubad kang puzzle.
4. *Amo* lang dya ang ginbayad na para sa website nga ginhimo ko.

Ang kahulugan kang anay kag pa nagahayon sa kahimtangan ukon panahon kang hitabo nga ginasarigan ukon sarang pa mabag-o.

Halimbawa:

1. *Dyan lang* anay ikaw sa banwa istar samtang baskug pa ang balud sa binit-baybay.
2. *Amo dya* anay sweldo mo samtang bukun pa ikaw permanente.
3. *Ginarara* pa ni Manding Melay ang banig.
4. *Rugto* pa sanda sa Hamtic.

Ang kahulugan kang sa nagahayon sa kasingkal kang panul-id sa patuyong nga nagasugod sa unabid nga ka.

Halimbawa:

1. Sa *kanami* kang ginapintura mo nga laragway.
2. Sa *kakuri* kang panaw kang bao.

Ang kahulugan kang sa sarang man maghayon sa panglugar. Sa dyang higayon sanda nagagiho bilang panghamtang.

Halimbawa:

1. Sa *diin* mo gintago ang sinamak?
2. Sa *balay* pa sanday Nanay.

ANG PANGSUGPON (The Conjunction)

Ang mga **Pangsugpon** mga tinaga ukon tipun nga nagapatpat kang kaangtanan kang iban pang mga tinaga sa isara kag sara sa guwa kang andang buhat bilang bahin kang pamulongan, ukon kang kaangtanan kang mga hilway nga tiphayag. Dya nagapasanyog man kang kahulugan kang mga kabud nga tiphayag angut sa iba pang mga tiphayag. Makita sa mga halimbawa sa idalum ang mga pangsugpon nga nakasulat *palihay* kag ang andang mga ginaangut nga nakuritan.

SAHI KANG MGA PANGSUGPON

Ang pangsugpon sa Kinaray-a may apat ka sahi abay ang **nga**, **panghut-ong** (coordinating), **panaytay**, **pang-ilub** (subordinating), kag **kinapid** (correlative).

Ang **nga** pinasahi sa tanan nga pangsugpon sa Kinaray-a kay tana naga-isaranhun sa anang sahi. Ang *nga* nagasugpon kang sang ka tinaga nga nagalaragway sa anang ginalaragway. Dya nagapakita man kang pagsunodsunod kang parareho nga hulag.

Halimbawa:

1. Ang ria *nga* kahoy sang gatos run ka tuig.
2. Ginbaligya run ka tag-iya ang bahul *nga* balay.
3. Ang bata *nga* putot nagsaylo sa unahan.
4. Masadya ang tuig *nga* nagligad.
5. Hinayhinay *nga* nagsulud ang hinablus ko sa kwarto na.
6. Nagkadlaw *nga* nagkadlaw si McJunes. (sunodsunod nga hulag)

Ang mga **panghut-ong** nagapakita lamang kang pag-irimaw kang mga tinaga ukon tiphayag bilang hapid, pirilian, ukon pamaliskad sa isara kag sara. Ang mga panghut-ong nagaangut lamang kang mga pareho ang tupung sa lantipulong: tinaga sa tinaga, tipun sa tipun, tiphayag nga hilway sa tiphayag nga hilway. Masami sanda nga makita sa sulud kang tipun ukon tiphayag, ukon sa tunga kang simbug nga pahayag.

Halimbawa:

1. Naga-inupasay ang ayam *kag* kuti.
2. Nagsaot si Maica *kag* nagkanta si Ramon.
3. Sara lang sa kuti *ukon* sawa ang nagtukub sa pisu.

4. Maambung si Maria ugaring bugalun.
5. Raku ang anang urobrahun pero ginpili na nga magbakasyon.
6. Bisan pa paratuon si Mark, nagdugang lang tana kang wasay sa card na.

Ang **panaytay** tinaga ukon tipun nga nagatulay sa darwa ka bug-os nga panumduman. Ang panaytay kalibugán kang panghut-ong kag pang-ilub. Sanda nagatabid kang mga tiphayag hilway lamang kag nagapakita kang kaangtanan pangpanahon, panglugar, ukon tinunaan kag kinagaw-an.

Halimbawa:

1. Mahalin run ako rugya kon mabaydan mo run ako.
2. Pag natapos mo run ang raha ka bibingka, ipangsayloha sanda sa alat.
3. Nagsagap kami sa bodega kon sa diin pirmi na ginatago ang mga gamit pang makina.
4. Nagtuon kami gani nagtaas ang amun grado.
5. Nagpamulbos si Linda kay nagasebo ang anang pang-uyahun.

Ang sang ka **pang-ilub** tinaga ukon tipun nga nagahimo kang sang ka tiphayag nga saríg ang kahulogan sa ibang bahin kang pahayag. Dya ginasugpon sa unahan kang tiphayag nga kabud nga anang ginapailub sa iban pang bahin kang pahayag. Dya masami makita sa mga pahayag marikut.

Halimbawa:

1. Hangtud nga mag-ayad ikaw, rugya kaw anay sa ospital.
2. Tawgan mo dayon si Tito mo kon makaabot run ikaw sa Manila.
3. Sursihi anay ang bayo mo bag-o nimo ilabhan.
4. Indi anay pag-itanduga ria samtang wara pa mausisa kang pulis.
5. Lamang nga nadakpan run ikaw, isugid run lang ang tanan.
6. Pag untat kang linupok, mauili ako.

Ang “nga” bilang pangsugpon

Ang “nga” nagagiho man bilang pangsugpon nga panaytay kag pang-ilub.

Halimbawa:

1. Kuon mo man to nga gutum ikaw!
2. Kapoy gid ikaw haw nga indi ikaw kahulag ka mayad?

Ang mga buruhatun ka panaytay kag pang-ilub

Ang mga panaytay kag pang-ilub may nagakalain-lain nga burahatun nga masami nagapabutyag kang nagkasibo nga kaangtan kang mga bahin kang pahayag nga ginasugpon.

Kaangtanan pangpanahon (time)

Pangsugpon: *pagkatapos, hangtud nga, hasta sa, samtang, antes, bag-o, pag, kon, halin kang*

1. Uli lagi sa balay pag buul mo kang kwarta.
2. Durupi tipun ka mga propyedad samtang bata pa ikaw.

Kaangtanan panglugar (place)

Pangsugpon: *sa diin, kon sa diin, sa diin man, bisan diin*

1. Naagyan namun kon sa diin ginshooting ang "Forevermore."
2. Makaturug tana kang mayad si Romy bisan diin maabtan kang gabii.

Kaangtanan panggawi (manner)

Pangsugpon: *suno sa, nga daw sa, nga, nga daw*

1. Ginraha na ang fruit cake suno sa panuytoyan sa recipe.
2. Ginsagad na kaituk ang bata nga daw sa maniskug run sa kakalam.

Kaangtanan pangtuyo (purpose)

Pangsugpon: *agud nga, en kaso, para nga, kon matabuan nga*

1. Dapat amat-amatun nyo run himo ang inyo proyekto agud nga indi kamo maurihi sa plaso nga gintugro kang maestro.
2. Dar-a ninyo ang gamit en kaso maaberya ang sarakyan.

Kaangtanan pangkabangdanan/ pangkatungdanan

Pangsugpon: *kay, hay, tungud nga, tungud sa, bangud nga, bangud sa*

1. Nagpangape anay si Ulysses kay tam-an gid ang ana nga katurayhon.
2. Tungud nga tana pulis, naobliga si SPO2 Diozel Tumangday nga isulud sa prisohan bisan ang anang bayaw.

Kaangtanan pangkinagaw-an/ kinaabtan (result)

Pangsugpon: *amo ria nga, gani nga, kundi nga, ti*

1. Parabasa si Schubert amo ria nga wara ti makasuay kana parte sa balita.
2. Mahinalungon si Jose Freddie kundi nga mayad ang resulta kang anang programa.

Kaangtanan pangpaangid (comparison, contrast)

Pangsugpon: *kay sa, sang sa*

1. Mayad tana nga mag-antos kang apat ka tuig sa pagtuon kay sa magtubog sa kapobrehun sa bilog mo nga kinabuhi.
2. Sang sa magpaluya ikaw dyan, balik sa imo obra agud malingaw ikaw.

Kaangtanan pangpatpat (specification)

Pangsugpon: *sa hambal bala nga bisan, sa sugid nga bisan, sa butang nga*

1. Tam-an gid tana ria ka isip si Sasha sa hambal bala nga bisan magpanghugas lang ka kinan-an ka hinablus na mareklamo pa.
2. Sa ka higku kang balay sa butang nga nagabirinaho lang ang tae ka tanga.

Kaangtanan pangpangaman (contingency)

Pangsugpon: *kon, kon abi, basta nga, lamang nga, kon ano pa nga, wara't pasapayan nga, wara't labut, amo lang garing, kon matabuan nga*

1. Kon abi magdaug liwan sa eleksyon si Mayor, mas maugwad pa gid ang imprastraktura kang banwa.
2. Buligan ta ikaw basta nga masarangan ko.
3. Wara't sapayan nga wara tana makatapos ka high school, madalum ang mga panugda ni Andrei.
4. Pwede gid tana magpresidente kang kompanya, amo lang garing nga wara na matapos ang anang doctorate degree.
5. Lamang nga rugya run man ikaw, buligi anay ako panakud kang mga sulo.
6. Kon matabuan nga mapasa kang Kongreso ang panugyan sa pagpalambo kang panguma organika, bahul gid ang mabulig ka dya sa pagpangamlig sa atun kadunaan.

Ang **kinapid** mga pares kang pangsugpon nga napanghamtang sa lain-lain nga bahin kang pahayag agud ang dyang mga bahin maangut kag mabug-os ang kahulugan.

Halimbawa:

1. Bukun lang kaldero kundi pati karaha ang wara mahugasan.
2. Bisan sa Manila ikaw ukon sa Antique, pareho lang ang presyo kang aloy.
3. Higae ko nga nagputi si Bimby kay nagaturos gali kang glutathion.
4. Ginabudlayan takun magpili kon bala pula ukon asul ang ampis nga ibaklun ko.
5. Tungud tandus tana mananum ti kundi may ralaswahun tana.
6. Ti hay bakas tana magpangita kliyente kundi nag-Gold Director tana.
7. Budlay magpili kon kay sin-o kay Marilou kag kay Calixto ang botohon ko.
8. Maagto man kaw kag sa indi, madayon taná ang eleksyon.

ANG PANGHAMTANG (The Preposition)

Ang mga **Panghamtang** mga tinaga nga nagapakita kang ginaluntadan nga doog ukon panahon kang panghulag sa pahayag. Dya sanda makita bilang mga tinaga nga ginabutang sa unahan kang mga pangngaran ukon pangsal-i. Ang mga panghamtang, kon tun-an kang mas madalum, nagahalin sa nagkalain-lain nga bahin kang pamulongan.

Panghamtang	Gamit	Halimbawa
sa	mga adlaw kang semana, tuig, oras, tiyempo sa adlaw, bulan	sa Lunes, sa 2001, sa a las diyes, sa aga, sa Marso, sa sunod bulan
halin kang	ginsugudan kang panahon	halin kang Nobyembre
sa sulud ka	kalawidun kang panahon	sa sulud ka tatlo ka bulan
nagligad	natapos nga panahon	tatlo ka adlaw nagligad
bag-o / hana	antes pagsugod ka panahon	bag-o mag-adlawun hana magsirum
antes	bag-o pagsugod ka panahon	antes tag-irigma
pa	pagsugid kang panahon	pa alas kwatro
pasado	pagsugid kang panahon	alas kwatro pasado
kutub sa, hasta sa, tubtub sa	kon ano ka lawid ang panahon	wara tana rugya hasta sa harum-an
	ginsugudan paagto sa gintapusan kang panahon	halin Lunes kutub sa Byernes
pag	pamatyag kang kutub san-o	pag alas sais rugya run ako
	lugar	sa balay, sa banwa
	sarakyan	sa kotse, sa barko
	natapikan ukon naduktan	sa dingding, sa album
pa	pahagyon	diin sanda nag-agto? pa norte; lima ka tikang pa balay

Panghamtang	Gamit	Halimbawa
sa kilid dalum, babaw, likod, unahan, wala, to -o kang	lugar angut sa sang ka bagay	sa kilid kang lamesa, sa dalum kang balay, sa babaw kang katre, sa likod kang kamalig, sa unahan kang paradahan, sa wala kang, sa to-o kang gawang
sa laktud, sa tabok	agi sa lawas ka lugar paagto sa sang ka lugar	ang balay namun sa laktud pa ka Kilometer 95; ang taramnan namun sa tabok suba pa.
ayon	paagto sa sang ka lugar pero bukun direkta sa lugar nga ria	rugto ayon sa eskwelahan
halin sa	sa pamatyag nga kon sa diin ginbuul	halin sa lupa, halin sa London
hasta sa, kutub sa, tubtub sa	sa pamatyag nga kon ano ang sakup kang sang ka hulag	ginahatud na ako hasta sa balay
	sa pamatyag nga kon ano ang sakup ka lugar	ang lupa namun kutub sa banglid
halin kay, ka	sa pamatyag nga kon kay sin-o ginbuul; kon sin-o nagtugro	halin kay Juan, halin ka nakun
kang	kon sin-o, ano nagapanag-iya	balay kang pating, mata kang bangrus
ka	pagsaka-naog, paghalin-halin ka sang ka bagay	nagsaka ka 0.50 sentimos ang presyo ka gasolina; nagihit ka tatlo ka dangaw
	isip	tatlo ka bulan, pulo ka adlaw
	sabat sa kon ano, kon sin -o	buta ka bato, nasirakan ka adlaw, nakita ka bata

Panghamtang	Gamit	Halimbawa
ni (gamit sa pat-ud nga ngaran kang tawo kag pangsal-i nga “mo”)	sabat sa kon sin-o	nakita ni Kizzy, nakita ni mo
na (gamit sa pangsal-i lamang)	sabat sa kon sin-o	nakita na na
kang to	panahon sa nagligad	kang to nga adlaw, kang to nga bulan
sa to	panahon sa paraabuton	sa to nga oras, sa to nga tuig
ka sarang (sara nga)	isip kang panahon sa nagligad	ka sarang semana, ka sarang gabii
sa sarang	isip kang panahon sa paraabuton	sa sarang adlaw, sa sarang Lunes, sa sarang rum-an
kang sarang	isip kang panahon sa nagligad	kang sarang adlaw. Kang sarang dag-on
it	pagpanag-iya (positibo kag negatibo)	dahon it saging wara it dahon

May mga panghamtang makita man sa sulud ukon bilang bahin kang mga pangsugpon. Agud to indi magtalang sa pagkilala sa darwa, itoon ang pagturuk sa gamit kay sa lawas kang tinaga sa pahayag.

SAKTO NGA PAGGAMIT

It, ti

Ang ***it*** sang ka panghamtang nga nagapakita kang kaangtanan ukon sin-o ang tag-iya. Dya masami nga makita nga nagasunod sa pangsari antes ang pangngaran nga anang ginapanghamtangan.

Halimbawa:

1. Duro *it* buli mong kundi nauyangan ang sang ka galon nga pinta.
2. Wara *it* duga-duga na nga ginbalbal ang bata.
3. Mataas kag manami *it* pameste si Carlos gani daw modelo tana kon lantawun.
4. Mahamot *it* pamulak ang rosal kag ylang-ylang.

Ang ***ti*** panul-id nga ginagamit bilang pangsugpon nga nagapakita kang kaangtanan nga kabangdanan-kinagaw-an. Ginagamit dya bilang tulay sa mga panumduman sa tunga kang darwa ka tihayag ukon darwa ka pahayag.

Halimbawa:

1. Nakagat ako kang totoy *ti* nagpatubluk ako kang anti-rabies.
2. Bahu run ang tubig sa plorera *ti* gin-islan ko.
3. *Ti*, naano bay tana?
4. *Ti*, nag-agto run ikaw sa balay?
5. *Ti*, rugya run kami.
6. *Ti*, mong!

Ang Pang-abaw (Interjections)

Ang mga **Pang-abaw** mga tinaga nga ginagamit agud magpakita kang mabaskug, masidhi, ukon hinali nga baratyagun. Masami dya makita sa unahan kang pahayag kag nagapabutyag kang kahangyus, kangil-ad, kakunyag, kakulba, kalipay kag kasubu. Ang mga pang-abaw, wara ti kaangtanan panlantipulong sa iban nga bahin kang pahayag.

Kalabanan kang mga pang-abaw, makita sa mga pahayag patuáw kag pasugo.

Halimbawa:

1. *Hoy!* Indi paglapaki ang semento! Basa pa ria.
2. *Ay abaw!* Sa kamango kanimo!
3. *Aragay!* Nakatipalo ako!
4. *Ilam!* Ako tana imo pamangkuton parte sa manok nga wara takun it hinalung-ung dyan ka ria!
5. *Ay ti!* Indi masunog ang tinig-ang kay ginpabay-an mo nga nagadabadaba ang kalayo.
6. *Dios ko!* Buligi ako!
7. *Susmaryosep!* Ano ang natabo kanimo?
8. *Abu!* Gwapo ba!
9. *Ti man!* Nabuul mo gid galo mo!
10. *Hala!* Maabot run ang inspektor pero wara pa malimpyuhi ang laboratory.
11. *Ahay!* Karuluoy man ang bata.

Ang iban nga mga pangabaw mga representasyon kang huni.

Halimbawa:

1. *Whew!* Indi run ko liwan magsakay sa roller coaster!
2. *Humpf!* Burawa ra bulak mo!
3. *Mmmmm!* Namit ba raha mo!
4. *Shhhh!* Hipus kay basi may makabati!
5. *Yak!* Nakalapak ako ka tae!

ANG PAHAYAG (The Sentence)

Ang **Pahayag** katipunan kang mga tinaga, tipún, ukon tiphayag nga bug-os ang ginapahangup nga mensahe.

MGA BAHIN KANG PAHAYAG

Ang kinaandan ng pahayag sa Kinaray-a, nagadara kang darwa ka pangkabilogan nga bahin imaw ang **surugdan** kag ang **panugidan**.

Ang **surugdan** amo ang panguna nga topiko nga ginasugid sa pahayag. Dya sarang nga taghimo ukon tagbaton kang hulag. Ang mga pangngaran kag pangsal-i lamang ang ginagamit bilang surugdan.

Hal.

Nanglatag ako kang tiles sa salug.

Ang mga daan nga trial balance, gintago ni Mr. Seballos sa kabinet.

Ang kabilogan kang surugdan mahimo nga ginabug-os kang mismo surugdan, kag tanan nga panlaragway, artikulo, panghamtang kag pangsupon nga nagapatpat kadya bilang topiko kang pahayag.

Ang **panugidan** amo ang kabilogan kang sugid parte sa surugdan.

Hal.

Nanglatag ako kang tiles sa salug.

Ang mga trial balance, gintago ni Mr. Seballos sa cabinet.

Ang kabilogan kang panugidan mahimo nga ginabug-os kang hulag nga ginahimo ukon ginabaton kang surugdan, ang tuhoy, salu-tuhoy kag tanan nga panlaragway, artikulo, panghamtang kag pangsupon nga nagapatpat kadya bilang pamatpat sa surugdan.

MGA SAHI KANG PAHAYAG SUNO SA TUYO

Pahayág (declarative): pagpabutyag kang kanianan, kamatuoran, ukon mga bagay tuyo ipapati bilang kamatuoran. Ang diya nga pahayag ginapintukan sa punta.

Halimbawa:

1. May girinamo rugto sa banwa.
2. Nagbaliskad ang paya.
3. Naglangoy ang buaya.

Pamangkot (Interrogative): pagsagap kang mga sabat, pasinaw ukon panul-id. Diya masami ginagamitan kang mga pangmangkot tulad kang ano, san-o, sin-o, sa diin, kan-o, kasan-o, iwan haw, andut, sang-ano, tagpira, paano, kag bala. Sarang man nga indi maggamit kang paramangkutanun. Ang diya nga pahayag ginatagaan sa punta.

Halimbawa:

1. Sa diin ang kulintas ni Imelda?
2. Ano gani ang ngaran mo?
3. San-o ikaw maagto rugya sa Antique?
4. May ginahimo bala ang atun gobyerno tuhay sa kurapsyon?
5. Nagaugut ikaw?

Ang pamangkot ginabalay paagi sa paggamit kang mga paramangkotanun, kag ginagamitan kang taga sa katapusan kang pahayag.

Ano

1. Ano ang ngaran mo?
2. Ano ang ginabatyag mo?

Sin-o (nin-o)

1. Sin-o ang nag-abot?
2. Ginbuul nin-o ang plaka kang sarakyan?

Diin

1. Diin mo ginbutang ang akun antepara?
2. Diin nag-agto ang kwarta kang banwa?

San-o (ka san-o; san-o)

1. Ka san-o ginpatay si Jose Rizal?
2. San-o itugro ang bonus kang mga empleyado?

Wanhaw (iwan haw)

1. Wanhaw nagahibi ikaw?
2. Wanhaw gintablug mo ang kan-un?

Paano

1. Paano ginasuma ang sweldo nanda?
2. Paano mo maman-an kon pira ang ganansiya?
3. Paano nanda ginhimo ang christmas tree?

Ang pamangkot sarang man nga indi paggamitan kang paramangkutanun kundi direktso nga tapuson sa taga.

*Kon ang pamangkot tuhoy sa matabo pa, gamitan kang “bala” kasunod kang panghulag.

Halimbawa:

1. May mahimo bala ang gobyerno sa problema kang pagbaha sa Manila?
2. May maabot bala nga mga paryente sa pista?
3. Mahimo mo bala ako nga imawan sarum-an?

**kon natabo run*

1. Nagaugut ikaw?
2. Masadya ang binayle kagabii?
3. Duro ang handa ninyo?
4. Madumduman mo pa nga ginhambal mo ria?
5. Ginsabat mo ang text na?
6. Nakapanaw run tana?
7. Gintugroan mo tana kang balon?

Pasugó (Imperative): pagpahimo kang sang ka buruhatun; sarang nga pamando ukon pagpalihog. Ang diya nga pahayag ginapintukan sa punta.

Halimbawa:

1. Agtoni si Nanay mo, kag kun-a nga mauli run.
2. Tahia anay ang puroy ko nga may gisi.
3. Palihog iuli ang libro sa library.

Patuáw (Exclamatory): pagpabutyag kang kakunyag, kakulba, pagdali kag iban pang masingkal nga mga baratyagun. Ang

dya nga pahayag ginapakunyagan sa punta.

Halimbawa:

1. Sunog!
2. Doktor run ako!
3. Mayad lang kay nag-abot ikaw!
4. Wow! Kanami kang parada!
5. Indi takun magbaton kang imo paathag nga ria!

MGA SAHI KANG PAHAYAG SUNO SA PAGBALAY

Yano (Simple) – may sang ka surugdan kag sang ka panugidan (predicate).

Ang surogdan may tatlo ka sahi:

- ***Sarahan***
 1. Nag-uli ako sa balay.
 2. Nagpa-Manila si Jose.
- ***Darwahan***
 1. Nag-uli sanday Bryan kag Rod sa balay.
 2. Nagpa-Manila sanday Franz kag Cyril.
- ***Sarakut***
 1. Nag-uli si Manong imaw kang anang asawa.
 2. Nagpa-Manila si Janet Napoles kag ang anang mga abyan nga tatlo ka senador.

Ang panugidan may tatlo man ka sahi:

- ***Sarahan***
 1. Nagsaot sanday Maria kag Pedro.
 2. Mabakal kami.
- ***Darwahan***
 1. Parigosi kag paisli ang libayun mo.
 2. Nagkirinanta kag nagsirinaot kami bilog nga gabii.
- ***Sarakut***
 1. Sulatan ko ikaw kang binalaybay.
 2. Nagahingagaw uli pa-Pandan si Megan Young.

Simbug (Compound) – ginabug-os kang darwa ukon kapin pa ka surugdan kag darwa ukon kapin pa ka panugidan, nga ginatabid kang sang ka pangsugpon.

Halimbawa:

1. Ang matahum nga panulatan nagalabugay kang handurawan kag nagahangkat tana kang kaaram.
2. Nag-abot sanda sa Antique pero wara man sanda nagbuhay rugto.
3. Mapanaw ikaw rugto ukon mapabilin ikaw rugya?

Marikut (Complex) – may sang ka hilway nga tiphayag kag isara ukon kapin pa nga kabud nga tiphayag, nga ginatabid kang kasakupan nga pangsugpon.

Halimbawa:

1. Ang matahum nga panulatan nga nagalabugay kang handurawan nagahangkat kang kaaram.
2. Nagtig-ang liwan kami tungud nagkulang ang kan-un hay may nag-abot pa nga mga bisita.
3. Tungud masami ikaw nagapalta kag tungud wara ikaw nagatuon ka mayad, wara ikaw nakapasar.

MGA SAHI KANG PAHAYAG SUNO SA PAG-AREGLAR

Ang pahayag sarang nga **kinaandan** ukon **baliskad**. Sa kinaandan nga pahayag, nauna sangsa surogdan ang bilog ukon bahin lang kang panugidan, samtang sa baliskad nga pahayag, nauna ang surogdan sangsa panugidan.

Halimbawa:

Kinaandan:

1. Pula ang libro ni Maria.
2. Nanago ang bata sa likod kang gawang.
3. Mabakasyon kami sa siyudad sa paraabuton nga Paskwa.

Baliskad:

1. Ang libro ni Maria pula.
2. Ang bata nanago sa likod kang gawang.
3. Kami mabakasyon sa siyudad sa paraabuton nga Paskwa.

ANG PAGBALAY KANG PAHAYAG

Ang pagbalay kang pahayag ginasandig sa masunod nga mga panuytoyan:

1. panglaragway + surugdan

- Anum ang kabugtoan ko.
- Nagutman ako.

2. surugdan + panglaragway

- Ang andang balay bahul.
- Ang Ginoo ang pastol ko.

3. panghulag + tuhoy + tagbuhat

- Maraha kang puto si Maring.
- Mamurot kang buskay sanday Toto kag Inday.

4. tagbuhat + panghulag + tuhoy

- Si Maring maraha kang puto.
- Sanday Toto kag Inday mamurot kang buskay.

5. Panghulag + tagbuhat + tuhoy

- Naagyan namun ang andang balay.
- Nakasulat si Mr. Santos kang pira ka libro.

6. Panghulag + taghulag + panglaragway kang tuhoy + tuhoy .

- Ginpinturahan ni Tatay kang berde ang kudal.
- Ginpasad ni Nong Joe ang binag-o nga traysikel.

ANG UGALI KANG PAHAYAG

May darwa ka ugali ang pahayag: ***giramun*** kag ***pailubun***. Sa ***giramun*** nga pahayag, ang surugdan amo ang tagbuhat kang hulag sa pahayag samtang sa ***pailubun*** nga pahayag, ang surugdan amo ang tagbaton kang hulag sa pahayag.

Halimbawa

Ginpintahan ni Tatay ang balay. (*giramun*)
Ang balay ginpintahan ni Tatay. (*pailubun*)

Wara ti nagsabat sa akun panawagan. (*giramun*)
Ang akun panawagan wara ginsabat. (*pailubun*)

Sin-o ang nagkaun kang nabilin nga pizza? (*giramun*)
Ang nabilin nga pizza ginkaun nin-o? (*pailubun*)

Nagahukmung ang mga tulisan sa binukid kang Basilan. (*giramun*)
Sa mga binukid kang Basilan, nagahukmung ang mga tulisan.
(*pailubun*)

Nagpost si Jerome kang selfi sa Facebook. (*giramun*)
Ang selfi ginpost ni Jerome sa Facebook. (*pailubun*)

IDYOMA (Idioms)

Ang **Idyoma** sang ka tinaga ukon tipun nga ang kahulugan iba kay sa kinaiya nga kahulugan kang taga sa tinaga sa tipun; dya ginatawag man nga mga ***bulakbulak kang harambalanun***.

Ang mga idyoma nagaserbi bilang pangsari, pangngaran ukon panghulag, gani ang mga panuytoyong pangpangsari, pangngaran kag panghulag sarang nga idapat.

Importante ang mga bulakbulak kang harambalun sa Kinaraya. a. Sanda ka dya ang nagatugro duag sa pang-adlaw-adlaw nga pagsugidanun kag pagpaaliton.

Halimbawa:

1. Imol lang kita. Daw *nag-asal* timo ka *utot* mo kon maabisyon pa timo nga magpresidente kang Pilipinas.
2. *Nagabaka-baka* ako kang obra sa Saudi Arabia para may panggasto sa pag-eskwela kang akun bata.
3. *Nagbaliskad ang paya!* Si Sandra run ang nagapangutang sa bayaw na nga ginaasi-asi na kato.
4. Labayun lang kang *bulak karbasa* dya si Roy amo ria nga wara gyapon ti sawa.
5. *Nagralapad gid talinga* ni Tonette kang gindayaw ni Roman ang ana obra.
6. *Gainaw-inaw himbis* ta ka dya haw. Diin kaw maagto man?
7. Dyang si Milbit ni Dolpo *gapamurot lang ka bata sa banig* amo ria nga indi makaisrot paeskwela ka bata na.
8. Nagagirinamo run sa plasa pero wara ti nagresponde nga bantay. Daw mga *lipung nga aloy!*
9. Grabe man pagmaneho na ka jeep ba. Daw *mahumlad irung ko ba!*
10. Dayaw ko kay Apyok. Tatlo ka pista ginsunod-sunod na. *Gamantika hingodhingod na ba!*
11. Ha ha ha! Pahambog mo gid migo mo nga *bukay man ria it itlog!*
12. *Init sa mata* riang bag-o mo nga i-pad.
13. Tam-an ka istrikto ang amun boss. *Gatuyub man buli* namun ba.
14. Wara ko katuon kagabii amo ria nga daw *hurugpaan ka tumbak-tumbak* papel ko.
15. Dayaw-dayawa lang bala si Mrs. Ting. Hapus man *ria ti irung*.
16. *Nahulog punyahun na* kang gin-anunsyar ang nagdaug sa pagkamayor. Nagaparanglakaak boto ni Juan.
17. Puro sugid sa plano para sa barangay. *Pira gid tiruhon ang*

kanding man kon tanda ikaw.

LISTAHAN KANG MGA KINAANDAN NGA IDYOMA

abtik it alima	:	violent
abtik it panuruan	:	keen or observant
asal ka utot	:	to do something impossible
awut it ulo / bat-ulan	:	recalcitrant ; unyielding
ayag ang dughan	:	to be extremely anxious, worried or afraid
baka-baka	:	hard labor
balay-pula	:	prostitution den
baliskad paya	:	a change of personal fortune
banlaw	:	to be scolded a second time
basa it dila	:	gossiper
bilog ulo	:	to be mislead
binuka nga bunga	:	very similar; twin
biridlun ang yuhum	:	poker faced; snobbish
bulak ka karbasa	:	a person who needs to be prodged to express his or her romantic / amorous interest in another person
buli ka kurun	:	dark
buli ka baso	:	something of inferior value
<i>comma kag period</i>	:	salt and fish paste
dalhit-atay	:	fearful
dalum lubut	:	glutton
damul it pang-uyahun	:	shameless
dasig pa sa alas kwatro	:	very fast
duro it buli	:	testing too many things at a time
duso butung	:	indecisive
galaliskad suloksulok	:	to be repulsed
gainaw-inaw himbis	:	happy and attractive
gapula hasang	:	happy and attractive
guwa bitoon	:	to be dazed after being hit
handum kag dumut	:	deep desire
hanginun	:	crazy
hani sa buli	:	to speak inaudibly
hapus irung	:	gullible
hinampak ka hangin	:	in a sudden state of nausea and cold sweat
hoyhoy paku	:	to be disappointed
hulog pungyahun	:	to lose face, be embarrassed

humlad irung	:	to feel high speed
hurugpaan helicopter	:	several unanswered questions on test paper
igpat-igpat	:	prostitution den
ilista sa tubig	:	forget / condone
iniputan sa ulo	:	to be a victim of infidelity
init sa mata	:	tempting
inudum	:	speechless
irung	:	to be dictated
itum sungad	:	glutton
itum tul-an	:	an evil person
kagtun siko	:	very remorseful
kalam busong	:	hungry
kalam it alima	:	thief
katul alima	:	expecting to have money
kinagtan ka maramara	:	ill-made cut
kinahig ka manok	:	work not well done
kinumus dughan	:	to be extremely emotionally pained
kulang-kulang	:	dim-witted
kupalun	:	braggart
kuto	:	fan, avid follower
kwan (ano)	:	the term can refer to anything including those that cannot be said in polite conversation
labnaw ang utok	:	stupid, of low intelligence
lain it ginhawa	:	someone of ill repute; originally meant an aswang
lain pamati	:	with menstruation
lampingasan	:	disrespectful
lapad dahi	:	intelligent; bright
lapad mata	:	playboy / play girl
lapad talinga	:	to be flattered
litik sa pusog	:	illegitimate
lipung nga aloy	:	a clueless person
lubid dila	:	to speak too much without sense
luhot bulsa	:	bankrupt; without money
maanting it talinga	:	someone very aware of grapevine news
maguwa ginamus	:	to be scandalized
mamama	:	to be bloodied in the mouth
mani-mani	:	easy
mara ang dugo	:	to be extremely annoyed

mata karbaw	:	big
nabaw ang kalipayan	:	easily pleased
nagaaso-aso ang agi	:	very impressive performance
nagabukal ang dugo	:	very angry
nagaduldul kang asin	:	to be very poor
nagamantika hingodhingod	:	mainstay of parties
namuti ang masluk	:	to have waited in vain
nganga	:	to be rendered speechless
pabahul ka itlog	:	to be lazy
padanlug / pasanag	:	bribe
palapad kang papel	:	promoting one's self
paligid ka drum sa langit	:	to be a spinster / old bachelor
pamahag ikog	:	to be afraid
pamiriphi	:	to deny
panahud	:	to be in a state of puberty (girls)
panaw/ pahuway	:	to die
panghimbis	:	to assess a person
pang-ikog	:	coward
panubig-tubig	:	to be masterful
pan-us laway	:	to be unable to talk
patayog-tayog ihi	:	a competition between braggarts
pauran ka asin	:	to reveal secrets
pinabay-an sa kusina:	:	a fat person
pinanitan	:	to be exposed by interrogation
puruton sa tangkungan	:	to encounter great misfortune
pusnga	:	very agitated
puti/bukay it itlog	:	coward
ramig it alima	:	skilled in growing plants; green thumb
ratatat	:	to scold verbally
ramig pa sa irung kuti	:	stale
santing ang talinga	:	to be extremely offended and angry
siling dahi	:	to be bald
simba nga wara it bagting	:	to be deceived
singko palangit	:	a very high place
sipa	:	to remove from position
sulat sa hangin	:	to forget / condone
taas kiray	:	to be condescending
tabid tinae	:	to be very close friends
tadag sa look	:	to be foolish; careless speech
tadlung /tupung bool	:	dead
tae kuti	:	senseless idea

tahi-tahi ka istorya	:	fabricate gossip
tam-is it dila	:	a person of beguiling words
tando tando diin bukid	:	gullible
tinulun kang bakunawa	:	lost to corruption
tihin	:	to be very careful
tinakluban ka langit	:	extremely disappointed
tintin-baka	:	to result into something awry
tipun ka abo	:	to permanently settle; to accumulate property
torotot	:	to be a victim of infidelity
tuduk sa tagipusuon	:	to act with sincerity
turung-mata	:	to faint
tuyub buli	:	to be pressured to do something
yapa-yapa	:	to be desirous of
(modern)		
<i>haba ng hair</i>	:	very beautiful, someone that is desired
hepatitis	:	to be crassly bejeweled in gold
sabon	:	to be reprimanded, scolded

PANIGBAYLO KANG PAMULONGAN (Figures of Speech)

Ang **Panigbaylo kang Pamulongan** mga kagamitan sa pamalaybay nga patas nagatugro duag sa kinaandan nga pagsugdanunay. Sanda makatiringala ukon makapangurapngurapan nga mga tinaga ukon pahayag. Dya mga kinaandan nga mga tinaga nga ginbalay sa mainaramun nga pamaagi agud makatulay sa bag-o nga kahulugan kag labing mapadalum ang kaangtanan kang tanan.

Ang mga panigbaylo kang pamulongan nagatugro duun sa kahulugan nga tuyo ipaalinton pero hay dya nagatugro man kang ambigwidad tungud sa duro nga pakahulugan nga sarang ipatungud rugya ka dya.

Raku ang panigbaylo kang kapulongan pero hay ang paanggidan (simile/metaphor), paambawan (exaggeration/hyperbole), pakitawo (personification) kag pasambitan (apostrophe) ang pinakamasami gamitun sa pangadlaw-adlaw nga pagsugidanun.

MGA KLASSE KANG PANIGBAYLO KA PAMULONGAN

Paanggidan (simile/metaphor): nagatupad kang darwa ka nagakalainlain nga bagay dayon ginapangitaan kang kinaiya nga nagakapareho.

- a) nagapaanggid sa darwa ka nagakaliwan nga mga tawo, bagay kag hitabo. Ginagamitan kang tinaga kag tipun nga; pareho kang, kaangay kang, kaanggid kang kag daw.

Halimbawa:

1. *Pareho ka bato ang ana tagipusuon.*
2. *Daw sarsalun ka tigdas ang inumol ni Manny Pacquiao.*
3. *Ang bag-o lang natapos nga bagyo, kaangay ka silhig nga naghawan sa naga-iriping nga mga payagpayag.*
4. *Ang luha ni Dina daw mga binilog kang perlas.*
5. *Ang ana yuhum kaanggid kang sirak kang nagabutlak adlaw.*
6. *Daw bulkan nga nagadaguub ang limug ni tatay sa sobra nga kaugut.*

- b) nagapaanggid man sa darwa ka tawo, bagay, hitabo, garing hay wara ginagamitan kang mga tinaga kag tipun nga pareho

kang, kaangay kang, kaanggid kang kag daw.

Halimbawa:

1. Ang tatay ni David leon sa kabangis.
2. Ang limug mo musika sa akon pamatin-an.
3. Ikaw ang sikag sa tutunlan ni Mercy.
4. Sang ka bukas nga libro kanakun ang kabuhi ni Delia.
5. Ang balay nga buta ka pagpalangga, sang ka paraiso sa lupa.

Paambawan (Exaggeration/Hyperbole) ginapasobrahan ukon ginapakulangan gid ang matuod nga sitwasyon ka tawo, bagay kag hitabo.

Halimbawa:

1. Nagabaga nga mga ang mata kang naga-ugot nga tatay ang naabutan sa gawang kang anda balay.
2. Malabukid ang problema nga ginaatubang kang pangulo.
3. Naglalis kaw sa tanan nga ginlaygay ko kanimo. Indi ta gid ikaw mapatawad kag sundol sa langit ang akun kaugut.
4. Masudlan ka karbaw ang buho kang anang irung.
5. Ang matuodtuod nga paghigugma indi madura, mag-anaw man ang kalibutan.

Pakitawo (Personification) ang pagsaylo kang kaaram kag kinaugali kang tawo sa ordinayo nga bagay.

Halimbawa:

1. Nagayuhum ang bulak sa sanag kang bulan.
2. Manami turukun ang mga balud nga nagaharuk sa uyahun ka daray-ahan.
3. Ang panghakruiy kang dunang-manggad makasirigni pamatian.
4. Nagkaralbo ang kabukidan bangud sa pagpangtapas kang kakahuyan.

Pasambitan (Apostrophe) ang pagtawag o pag-istorya sa ordinaryo nga bagay nga daw pareho lang sa sang ka buhi nga tawo.

Halimbawa:

1. Bulan, pagguwa run kag pasanaga ang kadulum nga naga-likop sa palibot.
2. Pagsulay, parayu kag indi ako pag-ihulog sa pagpakasala.
3. Kapalaran, ginahandum ikaw kang mga tawo nga nagahimurat sa kabuhi.

Patiaw (Irony, Sarcasm) ginagamitan kang mga panambitun nga patiaw, paagi sa mga tinaga ukon pahayag nga iba ang literal nga kahulugan kay sa buut hambalun. Dya katung-an kang kon ano ang tuyo matabo kag kon ano ang aktwal nga natabo kon sa diin ang urihi baliskad sa tuyo ukon indi dapat matabo. Dya panghangkat man sa kahimtangan kang sang ka bagay sa diin dya ginapalabtikan. Dya masami nga makita ukon mabatian sa pagpanglagpat ukon pangabo.

Halimbawa:

1. Si Rossana nga bold star nanuya sa pamayo ni Aiko nga pop star. Ginsabat tana ni Aiko nga “pwede mo ako tudluan mamayo pero indi mo ako pwede tudluan nga mag-uba.”
2. Ang golden kuhol ginpakilala sa Pilipinas bilang lihuk pang-ugwad. Mas daragkul dya sa tumanduk nga kuhol kag mataas ang protina. Ang mga una nakaalap ka dya haruson manugro. Igo murahun dya nanging peste nga mabudlay papasun.
3. Ang pulis nakit-an nga nagalibotlibot sa banwa sakay sa anang motor nga wara it plaka. Bisan tana man gani wara ti suksok nga helmet.
4. Indi makapangindi sa nagapangayo bulig si Andong. Pirmi tana ginahuraman ka kwarta. Kang nagmasakit kag naospital, tana taná ang wara ti madangpan kag wara ti makuot nga kwarta.

Panakam (Synecdoche) pagtumud sa kabilugan kang sang ka bagay gamit ang ana ka dya bahin lamang. Ang bahin nagasakam sa tanan. Sarang man nga ang sang ka tawo ang magtumud sa sang ka grupo.

Halimbawa:

1. Pira ka ulo kang baka ang ginasagod mo sa uma? (*Ang ulo nagatumud sa bilog nga baka.*)

2. Indi mo pagkagtun ang alima nga nagapakaun kanimo!
(*Ang alima nagatumud sa bilog nga tawo.*)
3. Katluan ka puno kang niyog ang tinumba ka bagyo. (*Ang puno nagatumud sa bilog nga niyog pati paklang, dahon kag bunga.*)
4. Maghalong ikaw sa imong ginahimo kay raku ang mga mata nga nagapanilag kanimo. (*Ang mga mata nagatumud sa tawo.*)
5. Tatlo ka kahon ang amun ginapanguma. (*Ang kahon parti lamang kang lupa nga ginapanguma pero dya nagatumud sa bilog nga taramnan.*)
6. Dapat nga magbag-o run si Juan kag mas mangin mainaramun sa pagpili kang anang sakdagun nga kandidato sa eleksyon. (*Si Juan nagatiglawas kang mga Pilipino.*)

Paniglawas (Metonymy) paglaragway ukon pagtumud sa sang ka bagay gamit ang mga kinaandan nga ginaangut kana nga bukun bahin mismo kang lawas na. Ang dyang mga gina-angut kana amo ang anang tiglawas.

Halimbawa:

1. Nag-anunsyo ang Malacañan nga wara ti klase sa 17 Hulyo 2015. (*Ang Malacañan nagatumud sa gobyerno kag awtoridad.*)
2. Nagsaulog ang simbahan kang Kapistahan ni Kristong Hari. (*Ang simbahan nagatumud sa mga tumuloong Katoliko.*)
3. Nalutos kang Philippine Azkals ang koponan kang Bahrain kang FIFA World Cup Qualifiers. (*Ang Azkals ngaran lang kang grupo pero dya nagatumud sa tanan nga katapo kang grupo.*)
4. Tatlo ka pinggan ang naubos ko kaun kahapon. (*Ang pinggan wara ginakaun pero dya kinaandan nga ginabutangan kang pagkaun. Pagkaun ang naubos.*)
5. Pagbasa man abi bisan purutos lang ka lamayo. (*Mga daan nga peryodiko ang ginaputos sa lamayo kag dya nagatumud sa kinaandan kag pang-adlaw-adlaw nga impormasyon ukon kaaram.*)

Panari-tawo (Transferred Epithets) rugya, ginasaylo sa mga bagay ang mga pangsari nga ginagamit lamang sa tawo.

Halimbawa:

1. Nanago sa gal-um ang parangimon nga bulan.
2. Ang makaluluoy nga abaniko nahulog sa mataas nga tulay.
3. Ang kailo nga kuarto tama run ka limpyo pag-abot ni Jenny halin sa Manila.
4. May bulawanun nga tagipusoon nga ginbaton kami sa andang maatipanun nga balay.
5. Ginpasandig ni Tatay Gorio ang anang mabinuligon nga arado kag tana nagpahuway sa haron kang puno ka kahoy.

Panaliwas (Litotes) nagapahayag kang sang ka bagay paagi sa pagpanginwara ukon sumpakil sa ana ka dya kabaliskadan.

Halimbawa:

1. Bukun man ti sayud ang guwa ka obra mo. (*Bukun man ti sayud nagakahulugan nga nami.*)
2. Bukun run ako ti bata. (*Bukun run ti bata nagakahulugan nga hamtung run.*)
3. Bukun tandutandu si Sherwin para magtuman sa malain mo nga sugo. (*Bukun tandutandu nagakahulugan nga mapag-un ang panindugan.*)
4. Abaw Esteban bukun ria tubig ang Tanduary nga aga-agahun mo ka ong-ong. (*Bukun tubig kon sayudon indi pwede aga-agahun*)

Pwede man nga saysayun ang kondisyon kang “pagka” kang sang ka bagay para matugruan duun ang anang kulangan ukon kasibuan sa ikasarang.

Halimbawa:

1. Kon abogado ako karia , ako gid ang madaug sa suay. (*Ang taghambal indi kamaan magsuay.*)
2. Waterproof riang relo mo mong agud ilublub mo sa tubig! (*Indi pwede ilublub sa tubig ang relo.*)
3. Kon karpintero ako, buhay ko run ria natapos payag mo. (*Indi makasarang magpatindug ukon magtapos kang payag.*)

4. Kon si Taba karia, buhay run ria nagtap-ok ang litson.
(*Kuri magkaun ang iba ka litson ukon kuri maubos ang litson.*)

Epigrama (Epigram) mga rugbu nga mga payahag — masami paskin, makadarayaw, nagatuduk sa panumduman — nga nagadara kag nagaangut kang darwa ka wara nagasanto nga bagay. Dya masami ginagamit bilang mga handumanan ukon mga pananda.

Halimbawa:

1. Sa imong mga mata nakita ko ang kalibutan. (*Tam-an ka gamay ang mata para masudlan kang kalibutan.*)
2. Rugya gintumba ang baganihan. Rugya nagbangon ang katawhan. (*Ang pagtumba kang baganihan nga ginlauman nga magpahipus kang oposisyon pero kay dya nagpabaskug pa kang aligutgut kang katawhan.*)
3. Kon dumdom mo mahal ang edukasyon, tirawi ang kamanguon. (*Tuod nga antusan mo ang kamahalun kang matrikula sa pag-eskwela, mas bahul nga pag-antus ang imong agihan kon ikaw wara ti tinun-an kag mawad-an kang mga oportunidad sa kabuhi.*)

Paminagbinagun (Rhetorical Question) sang ka klase ka pagpamangkot nga wara nagahulat kang sabat. Ginapangayo kang pamangkot ang pagpamalandong ukon pagpaminagbinag kay sa dayon nga pagsabat.

Halimbawa:

1. Ang sang ka maaram bala nga propesyonal nagapati lagi sa mga sugidsugid?
2. May nanay bala nga makaantus magturuk kang ginagutum na nga mga bata samtang tana nagapagusto sa mga manamit nga pagkaun?
3. Ano bala ang maabutan kang wara it katapusan nga pag-abuso ka tawo sa dunang-manggad?
4. Magauswag ayhan ang kalibutan kon wara ang maatipanun nga alima kang mga babayi kag ang mapag-un nga panindigan kag masangyad nga paminsarun ka mga lalaki?

ANG MGA PANDUYU (The Punctuation Marks)

Ang mga **Panduyu** mga gamit sa pagbahinbahin kang tinaga, tipun, tiphayag kag pahayag agud to matugruan kang labi nga kasinaw ang dinalan ukon panugyanun kang nagapaalinton. Dya mga tarandaan man para sa mayad pagbasa kang sinulatan suno sa kon ano ang baratyagun kag kahulogan nga gusto ipaabot.

Pintok: Ang pintok ginasulat bilang (.) sa pahayag. Dya ginasulat sa punta kang sang ka pahayag para ipakita nga bug-os run and pahayag ukon bug-os run ang kahulogan nga tuyo ipaabot sa nagabasa. Ginagamit man dya sa mga pinarugbu nga mga tinaga kag sa mga tigbato ukon numero nga ginagamit sa mga pasunod nga pagsambit.

Halimbawa:

1. Nagbakal ako kang pan de sal.
2. Sin-o ang makanta? Tana.
3. Sn. Jose dB.
4. Dr. Aida M. Ricarze, Ph.D.

Pangunyag: Ang pangunyag ginasulat bilang (!) sa pahayag. Dya ginagamit para magpakita kang kakunyag, kakulba, labi nga pagkabalaka, katodo, ukon kaugut. Dya ginasulat sa punta kang mga tinaga, tipun, tiphayag ukon pahayag nga nagapakita kang amo nga mga baratyagun.

Halimbawa:

1. Nag-abot run ang artista!
2. Dali! May nagbunguanay!

Pantaga: Ang pantaga ginsulat bilang (?) sa pahayag. Dya ginagamit agud magpamangkot ukon magsagap kang sabat. Dya ginabutang sa punta kang tinaga, tipun, tiphayag ukon pahayag nga nagapabutyag kang pamangkotanun.

Halimbawa:

1. Andut haw nga wara man gihapon mapasa ang ordinansa sa pagdili kang pagpang-utod ka pine tree sa plasa?
2. Naiwan si Jumar nga nagapiangpiang haw?

Kudlis: Ang kudlis ginasulat bilang (,) sa pahayag. Dya ginagamit para painun ang mga ekspresyon nga naga-ulang sa daluyon kang

panumduman, kag para bahinbahinun ang mga elemento sa sang ka pahayag para mapasinaw ang andang kaangtanan.

Halimbawa:

1. Nagdayaw gid kami sa anang kagwapa, kabuut, kag katandus.
2. Ang amun kolehiyo makit-an sa Gen. Fullon St., San Angel, San Jose, Antique.
3. Ginabasa ni Jimmer ang report, pero si Francis ang nagpaathag.
4. Ti, matawas ikaw?
5. Kahapon hambal mo, “Tugrui ka bulig ang mga biktima, bisan ano.”
6. Raku sa mga estudyante ko nga nagabasa, nagbasa lang kon may assignment.
7. Ang buut ko hambalun, Mitch, nga bahul gid ang posibilidad nga magkampyon kamo.
8. Ugaring kay, ang hambal ka amun principal, maklase gid kami.
9. Mrs. Lucena C. Tondares, M.Ed.

Doble-pintok: Ang doble-pintok ginasulat bilang (:) sa pahayag. Dya ginagamit para magsambit kang mga bagay sa sang ka pagpasunod ukon sa mga kaundan kang sang ka listahan.

Halimbawa:

1. Ginoong Smith:
2. Kinahanglan mo kang:
 - burak
 - alkohol
 - posporo
3. Raku ang mga rason kon andut natiphag ang lupa: wara ti tanum nga kahoy, natam-anan surup ka tubig, raku kinalihan, kag iban pa.

Pintok-kudlis: Ang pintok-kudlis ginasulat bilang (;) sa pahayag. Sa gamit, dya kalibugán kang pintok kag kudlis kag ginagamit para magpain kang darwa ka tiphayag hilway, magpain kang mga pagpasunod ukon listahan nga may mga kudlis run dayon.

Halimbawa:

1. Nami ang sulat mo; makakurunyag.
2. Ginbasa ni Emilio ang report; ginsabat ni Jessa ang mga pamangkot.
3. Halin sa nagkalainlain nga propesyon ang nagtambong sa

konferensya: SPO2 Diozel Tumanday, pulis; Dr. Roy Pallon, manunudlo; Engr. Hazel Bartolo, enhinyera sibil; Manfred Palcat, accountant; Roger Cagas, business specialist; Sr. Rosini Escarilla, religious educator; kag raku pa.

Tanda-panambit: Ang tanda-panambit pares kang pananda nga ginasulat bilang (" ") sa pahayag. Dya ginagamit agud liwat ipaalinton ang eksakto nga gin-sambit kang sang ka tawo ukon eksakto nga ginakopya halin sa sang ka sinulatan. Ang santunga kang pares kang pananda (") ginabutang sa unahan kang kinopya nga hambal ukon sinulatan samtang ang nabilin nga sangtunga (") sa katapusan ruman. Dya ginagamit man para ipakita nga may iba nga kahulugan ang sang ka tinaga, ukon may ginakuno.

Halimbawa:

1. "Indi kita mag-isol sa atun responsabilidad nga halungan ang atun dunang palibot," kuon ni Fr. Feb.
2. "Dali lang ria istoryahun" si Mayor. Gakinahanglan nga daan ria ka pondo pang-eleksyon.

Pansaklub: Ang pansaklub pares kang pananda nga ginasulat bilang () sa sang ka pahayag. Dya ginagamit para sakluban ang mga dinalan nga gusto lang ipamaan kang tagsulat pero hay bukun man gid importante kag sarang man gani duraun sa pahayag. Ang una nga tunga kang pananda [()] ginasulat sa unahan kang nasambit nga dinalan samtang ang sara []] ginasaklub sa punta na ka dya.

Halimbawa:

1. Kami (si Belen kag ako) naghangduanay nga ipagamit ang bomba patubig kay Indo.
2. Tam-an gid kami ka saku (pista bay) amo to nga wara ko gid masugidanun ka mayad si Sarah.

Pintokpintok: Ang pintok-pintok ginasulat bilang tatlo ka nagasundanay nga mga pintok (. . .) para magpakita kang paghunos kang tinaga ukon mga tinaga. Dya masami ginagamit sa mga kinopya nga dinalan nga tuyo pabug-un para makalumpat sa masunod nga importante nga dinalan. Sa punta kang pahayag, kinaandan nga ang pintokpintok ginadugang kang sara pa ka pintok para tapuson ang pahayag.

Halimbawa:

1. “Kita nga mga kabataan raku ang sarang mahimo para paugwadun ang atun panggobyerno. . . Indi kita dapat magpabaya.”
2. Duro pa ang akun gusto hambalun kanimo. . .

Panglang-at: Ang panglang-at ginasulat bilang bugu nga kurit (-) sa pahayag. Dya ginagamit sa mga pinatupad nga mga tinaga, sa pagbahin kang tinaga sa mga kunla nga indi dapat tayuyon nga basahun kag agud ipakita ang tayuyon nga pag-isip ukon pagsambit sa mga wara nasulat nga elemento sa tunga kang puno kag punta kang sang ka pagpasundanay.

Halimbawa:

1. maya-agba
2. bug-os
3. Hunyo 6-7

Panglang-at labug: Ang panglang-at labug ginasulat bilang (—) sa pahayag. Ginagamit dya para tugruan empasis ang sang ka bahin kang pahayag, ukon bahinun sa sulud kang pahayag ang mga importante nga tinaga pero ulang sa daluyon kang dinalan.

Halimbawa:

1. Nagtinguha ako nga maka-obra ka mayad — tulad kang ginpangako ko kanimo — pero nagtawas timo sa iban.
2. Grabe ang preparasyon ko para sa pag-abot ninyo — haros pa lang ipa-islan ko ang tanan nga gamit sa balay— tapos indi tinyo mag-uli rugya tungud kang kay natamadan lang tinyo?

Pangkaw-it: Ang pangkaw-it ginasulat bilang (') sa pahayag agud magpakita kang mga hinunos nga tigbato sa tinaga. Dya ginagamit man bilang tal-us sa tanda panambit sa panambit sa sulud kang panambit.

Halimbawa:

1. Wara’t ipalatugsiling ang ginikanan kang lapsag nga ginbilin sa basurahan.
2. Ang hambal ni Runald, “Nagreklamo si Kapitan nga kuon kang kagawad kana, ‘Nagdaug lang ikaw kay raku paryente mo.’”

Republic of the Philippines
PROVINCE OF ANTIQUE
TANGGAPAN NG SANGGUNIANG PANLALAWIGAN
5700 San Jose Antique

**EXCERPTS FROM THE MINUTES OF THE 27TH REGULAR SESSION OF THE
SANGGUNIANG PANLALAWIGAN OF ANTIQUE HELD ON AUGUST 6, 2015 AT THE
SESSION HALL, OLD CAPITOL, SAN JOSE, ANTIQUE**

PRESENT:

HON. VICTOR R. CONDEZ,	SP Member,
HON. DANTE M. BERIONG,	SP Member,
HON. VINCENT H. PICCIO III,	SP Member,
HON. EGIDIO P. ELIO,	SP Member,
HON. J. TOBIAS M. JAVIER,	SP Member,
HON. JOSEPH EUGENE D. ALOJIPAN,	SP Member,
HON. ERROL T. SANTILLAN,	SP Member/Temporary Presiding Officer,
HON. TEOPISTO C. ESTARIS, JR.,	SP Member,
HON. RENANTE S. DAVA,	Ex-officio Member/President, PCL Antique Chapter,
HON. DINDO JOHN D. LIGNIG,	Ex-Officio Member/President, Liga ng mga Barangay,

ON OFFICIAL BUSINESS:

HON. EDGAR D. DENOSTA, Vice Governor/OIC Governor,

ABSENT: None

Resolution No. 165 – 2015

**RESOLUTION FORMALLY ENDORSING "TARAMDAN SA LANTIPULONG KINARAY-A
(KINARAY-A GRAMMAR GUIDE)" AS THE STANDARD GRAMMAR
OF KINARAY-A FOR ANTIQUE**

Sponsor: Hon. Joseph Eugene D. Alojipan
Board Member

WHEREAS, a letter dated July 27, 2015 of Rev. Fr. Edione R. Febrero, JCL, President, St., Anthony's college, sought the formal endorsement by the Sangguniang Panlalawigan of the Province of Antique of the "Taramdan sa Lantipulong Kinaray-a" better known as the "Kinaray-a Grammar Guide", as the standard grammar of Kinaray-a for Antique;

WHEREAS, delving on the matter, the Chairperson of the Committee on Education avers that this Grammar Guide is a comprehensive reference for teaching the mother tongue formulated by recognized Antiqueño writers, language experts and forerunners in contemporary kinaray-a literature;

WHEREAS, this manuscript adheres with the challenging provisions of the Enhanced Basic Education Act or Republic Act No. 101533, a system of strengthening the curriculum and increasing the number of years for basic education (K to 12 Program), but as a matter of giving dignity to the kinaray-a mother tongue;

WHEREFORE, on motion of Member Alojipan and duly seconded en masse, be it

Republic of the Philippines
PROVINCE OF ANTIQUE
TANGGAPAN NG SANGGUNIANG PANLALAWIGAN
5700 San Jose Antique

Resolution No. 165 – 2015
Page 2 –

RESOLVED, as it is hereby RESOLVED, to formally endorse "Taramdan sa Lantipulong Kinaray-a (Kinaray-a Grammar Guide)" as the standard grammar of kinaray-a for Antique;

RESOLVED, FINALLY, to furnish a copy of this resolution to the Office of the Governor, the Dep-Ed Schools Division Superintendent in Antique, Fr. Edione R. Febrero, College President, St. Anthony's College and other offices/agencies concerned, for information and guidance of action.

APPROVED

CERTIFIED CORRECT:

ERROL T. SANTILLAN
SP Member/Temporary Presiding Officer

ATTESTED:

J. TURALBA GABIN
Secretary to the Sangguniang Panlalawigan

All concerned.

ANG MGA MANALAWSAW

ALEX CLEMENTE DELOS SANTOS: Ginakilala bilang sara sa mga panulong kang kontemporaryo nga panulatan sa Kinaray-a, si delos Santos sang ka premyado kag nabalhag nga manunulat sa Kinaray-a. Tana alumnus kang AB English kang St. Anthony's College kag may Master of Education in English as Second Language halin sa Unibersidad kang Pilipinas.

NORA TRAIN MILLARES: Sa Fakulti kang Edukasyon sa St. Anthony's College, tana alumna kang AB English kang St. Anthony's College kag may Master of Arts major in Letters halin sa Far Eastern University.

ANA LINDA OMAGAP SANTOS: Nian Vice President for Academic Affairs kang St. Anthony's College sa Antique, tana sa Fakulti kang Edukasyon. Tana alumna kang AB Mass Communication kang West Visayas State College; kang Master of Science in Educational Management kang De La Salle University; kag Doctor of Philosophy in Education kang University of San Agustin.

NELDA SURIAGA SUMACULUB: Sa Fakulti kang Edukasyon sa St. Anthony's College, si Sumaculub alumna kang BS Education major in Filipino kang St. Anthony's College kag may Master of Arts in Education major in Filipino halin sa University of San Agustin. Tana nagpaidalum sa Massive Upgrading in Filipino sa University of Iloilo.

JOSE EDISON CALIBJO TONDARES: Nian Research, Planning & Development Officer kang St. Anthony's College (SAC) sa Antique. Sara sa mga panulong kang makabag-o nga panulatan sa Kinaray-a kag nabalhag nga manunulat sa Kinaray-a, tana alumnus kang AB Political Science kang SAC, nagtuon para sa Master of Fine Arts in Creative Writing sa De La Salle University, kag may Master in Government Management halin sa Pamantasan ng Lungsod ng Maynila.

LUCENA CALIBJO TONDARES: Sara sa mga una nga manunulat kang kontemporaryo nga panulatan sa Kinaray-a, tana nian Registrar kang St. Anthony's College. Tana alumna kang AB English kang St. Anthony's College kag may Master of Education halin sa Unibersidad kang Pilipinas.

PONCIANA BLANCO VEGAFRIA: Nian Education Program Supervisor for English kang Department of Education, Division of Antique, tana alumna kang AB English kang St. Anthony's College, may Master of Arts in Reading halin sa West Visayas State University, kag may Doctor of Philosophy halin sa University of Antique.

MA. ROGELIA CALIBJO VILLAVERT: Sa Fakulti kang Edukasyon sa St. Anthony's College, tana alumna kang Bachelor of Secondary Education kang University of San Agustin kag may Master of Arts in Education major in Guidance and Counseling halin sa West Visayas State College.

Ang **Taramdan sa Lantipulong Kinaray-a** may pag-endorso kang Sangguniang Panlalawigan kang Antique suno sa Resolution No. 165-2015 bilang parasandigan kang lantipulong sa Kinaray-a para sa Antique.

“Sa pagpasad kang dyang taramdam, raku ang mga diskusyon nga gindesisyunan para mapabilin ang balanse sa ikasarang kang Kinaray-a nga mag-ugwad dungan sa panahon kag sa ana ka dya padayon nga katampad sa kon ano ang kadunaan kang panumduman Karay-a.”

JE Tondares
halin sa Panulong

Research, Planning & Development Office

ST. ANTHONY'S COLLEGE

San Jose de Buenavista, 5700 Antique

Tel. No. (036) 5409238; 5409237

Fax No. (036) 5409971; 5409196

Website: www.sac.edu.ph